

Izvorni naučni rad
UDK 821.163.4(497.16)

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
aleksandar.radoman@fcjk.me

KNJIŽEVNI KANON I CRNOGORSKA USMENA KNJIŽEVNOST PREDVUKOVSKOGA DOBA

U ovome radu predstavljeni su rezultati višegodišnjeg arhivskog rada čiji je cilj osvjetljavanje najstarijega sloja zabilježenoga crnogorskoga usmenog nasljeđa. Autor je opisao 18 rukopisa nastalih u Boki Kotorskoj u periodu između 1696. i 1833. godine, koji nijesu u dovoljnoj mjeri bili predmet naučnoga interesovanja. Korpus sadrži veliki broj epskih i lirskih usmenoknjiževnih žanrova, koji nudi širok prostor za analizu kako same geneze i strukture žanra, tako i tematsko-motivskih karakteristika pojedinih pjesama.

Ključne riječi: *crnogorska književnost, usmena književnost, Boka Kotorska, Perast, kanon*

Uvod

Književni kanon Vladimir Biti određuje kao skupinu „književnih djela kojoj je (obično) akademska institucija pripisala središnju važnost za određenu kulturnu zajednicu. U tom značenju, providenom podjednako estetičkim i ideologijskim konotacijama, kanon ulazi u suvremenu književnoteorijsku raspravu“ (Biti, 2000: 245). Nastojaćemo da u ovome radu ukažemo na uslove oblikovanja kanona crnogorske usmene književnosti u proteklih pola vijeka te ukažemo na korpus koji pripada najstarijem sloju zabilježenih usmenoknjiževnih tekstova s crnogorskoga prostora, čije će publikovanje nesumnjivo doprinijeti procesu redefinisanja kanona crnogorske usmene književnosti.

Proučavanja crnogorske književnosti, ili preciznije rečeno – izučavanje pojedinih pisaca koji pripadaju crnogorskoj književnosti, ima već dvovjekovnu tradiciju i može se podijeliti na tri perioda. Prvi period čini početke književne montenegristike, od pojave prvih tekstova o pojedinim autorima i djelima crnogorske književnosti početkom XIX vijeka do druge decenije XX vijeka, odnosno nestanka crnogorske države 1918. godine. Riječ je o pe-

riodu u kojem se javljaju prvi prilozi o pojedinim piscima, pretežno svedeni na osnovne biografske i bibliografske podatke, kao i više ili manje razvijena biografistička metoda monografske obrade najznačajnijega pisca te epohe, Petra II Petrovića Njegoša te prvi filološki i folkloristički radovi. Drugi period, koji traje od 1918. do 1968. godine karakteriše tradicionalistički, prevashodno pozitivistički pristup proučavanju autora i djela crnogorske književnosti, pri čemu se taj entitet još uvijek ne tretira kao samostalna cjelina, već u sklopu širih literarnih i kulturnih tradicija (srpske, hrvatske, „srpsko-hrvatske“, „srpsko-hrvatsko-slovenačke“, jugoslovenske i sl.). Treći period u razvoju književne montenegrstike počinje od 1968. godine i traje do u naše dane. Nazvali smo ga savremenom književnom montenegrstikom, jer s jedne strane u svome glavnom toku označava raskid s tradicionalističkim tretmanom crnogorskoga književnog nasljeđa rasvjetljavanjem činjenice da je riječ o samosvojnome istorijskome i književnome fenomenu, a s druge strane otvara nove tematske cjeline u proučavanju crnogorskoga književnog nasljeđa, poput srednjovjekovne i ranonovovjekovne književne baštine, djela Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova Popovića, Mihaila Lalića, međuratnih pisaca socijalne orijentacije, savremenih pisaca i dr. Tome treba dodati da pozitivistička metoda, čije su karakteristike istorizam, biografizam i psihologizam, dominantna u drugome periodu, u ovome periodu biva potisnuta metodama imanentne kritike, pa svjedočimo pojavi brojnih novih pristupa izučavanju crnogorske književnosti – od formalizma i strukturalizma, stilističke kritike do fenomenologije, naratologije, semiotike ili poststrukturalizma. To, razumije se, ne znači da je tradicionalistički pristup u cjelini napušten.

Godina 1968. nije uzeta slučajno kao prekretnica u tretmanu nacionalne književnosti, budući da je baš te godine u ondašnjem Titogradu održan naučni skup „Crnogorska kultura i putevi njenoga razvoja“ na kojem je Radoje Radojević u diskusiji iznio osnovne premise crnogorske kritičke humanistike: „Kategorički odbijam, ne samo ovdje nego bilo gdje, da raspravljam o tome da li postoji crnogorska nacija i nacionalna kultura. Smatram da to ni u kom slučaju ne može biti ni predmet rasprave na ovome skupu. Isto tako odbacujem, kao nenaučne, buržoasko-idealističke špekulacije sa ‘nacionalnim osobenostima’, ‘individualnostima’ i sličnim terminološkim zaobilaženjima, pomoću kojih se želi produžiti tretman crnogorske nacije i crnogorske kulture u skladu sa starim buržoasko-nacionalističkim i hegemonističkim interesima pojedinih društvenih grupacija u Jugoslaviji. (...) Kad postoji nacija, postoji i nacionalna kultura kao osnovni element nacionalnog bića, kao neotuđivo kulturno nasljeđe i bogatstvo nacije. Opšti značaj crnogorske nacionalne kulture za sve narode Jugoslavije, pa i za druge ukoliko njeni dometi dosežu, ničim nije umanjen ako se ona smatra onim što jeste: crnogorskom, ako se u školskim

programima, antologijama, udžbenicima i svim mogućim drugim vidovima ne tretira kao sastavni dio neke druge nacionalne kulture.“ Na istome skupu Milorad Stojović podnio je referat „O periodizaciji crnogorske književnosti“ u kojem je, na tragu Radojevićevih shvatanja, crnogorsku književnost tretirao kao samosvojnu cjelinu, nudeći osnovne smjernice za njenu istorijskoknjiževnu periodizaciju u rasponu od deset vjekova, što je označilo radikalni raskid s ranijim hegemonijskim rakursima deskripcije i vrednovanja crnogorske literature. Te godine pojavila se i Stojovićeva knjiga *Nadmoć ljudskosti* koja je, uz prilog o djelu Marka Miljanova Popovića, donijela sedam književnoistorijskih radova o crnogorskoj književnosti XX vijeka, čime je književna montenegrstica obogaćena novim tematskim cjelinama, prevazilazeći tradicionalističko usko interesovanje za usmenu književnost i djelo Petra II Petrovića Njegoša. Sazrijevanje svijesti o prekihiljadugodišnjoj tradiciji crnogorske književnosti i njenome nacionalnom karakteru dovelo je do pojave izdanja koja su sistematizovala saznanja o tome fenomenu ili pojedinim njegovim djelovima, poput sedmotomne hrestomatije Slobodana Kalezića *Crnogorska književnost u književnoj kritici* (1990–2003), monografije Vojislava P. Nikčevića *Istorija crnogorske književnosti od početaka pismenosti do XIII vijeka* (2009) ili sinteze Sofije Kalezić *Istorija crnogorske književnosti za djecu i omladinu* (2018). Svojevrsnu krunu toga perioda razvoja književne montenegrstike čini pojava prve, trotomne *Istorije crnogorske književnosti* autora Novaka Kilibarde, Radoslava Rotkovića i Milorada Nikčevića, u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost 2012. godine.

Proces novoga određenja crnogorske književnosti na izvjestan način započet je još 1963. godine pokretanjem antologije „Luča“ Grafičkoga zavoda iz Titograda koja će od 1976. godine dobiti i podnaslov „Antologija crnogorske književnosti“. Od 71 knjige koja je objavljena u toj prestižnoj ediciji od 1963. do 1987. godine njih 12 bile su posvećene crnogorskome usmenoknjiževnom nasljeđu. I dok su početne knjige te edicije crnogorsku usmenu književnost i dalje tretirale kao regionalni fenomen, izbjegavajući da tom nasljeđu nađenu atribut „crnogorska“, pa otud naslovi *Epska narodna poezija Crne Gore* ili *Lirska narodna poezija Crne Gore*, već od 1967. godine i pojave antologije *Crnogorske anegdote* Radosava Medenice, pridjev crnogorski odomaćuje se u naslovima antologijskih izbora pojedinih usmenoknjiževnih žanrova objavljenih u „Luči“. Izvan te edicije, no takođe u izdanju Grafičkoga zavoda, 1970. godine publikovana je antologija Radovana Zogovića *Crnogorske epske pjesme raznih vremena*. Već u uvodnome dijelu opsežne studije štampane kao predgovor antologije Zogović definiše što razumije pod pojmom crnogorske epike i razrađuje kriterijume na osnovu kojih je moguće odrediti pripadnost nacionalnim kulturama pojedinih pjesama: „Ona je (antologija *Crnogorske*

epske pjesme raznih vremena – prim. A. R.), prema tome, bar koliko je njezinom sastavljaču poznato, prvi sistematski pokušaj da se, iz cjeline koja je u književnost i nauku ušla pod imenom srpsko-hrvatski epos, izdvoji, u izboru, ono što je stvoreno u krajevima gdje se, u toku veoma dugog, objektivnim unutrašnjim i spoljnim faktorima usporenog istorijskog razvitka formirala crnogorska nacionalnost. Da se, samo po sebi razumije, izdvoji na osnovu najvećeg mogućeg broja bitnih elemenata, *onoliko koliko je to stvarno moguće i neophodno izdvojiti*, kao poetsko nasljeđe koje *prvenstveno* pripada Crnoj Gori, i, *kao takvo*, kao izraz i doprinos Crne Gore, pripada onoj široj cjelini (‘srpsko-hrvatski epos’), budući, u krajnjoj liniji, neodvojivo od nje isto onako, kako ni ta cjelina ne postoji drukčije nego kao organsko jedinstvo posebnih djelova. U tome je ona druga, bitnija odlika ovoga izbora, skopčana, razumije se, s mnogo poteškoća i rizika, uslovljenih, osim svega ostalog, i nedostatkom rasprava o nacionalnim komponentama srpsko-hrvatsko-crnogorskog narodnog eposa, kao cjeline, *kao zajedničke poetske predistorije naših naroda*“ (Zogović, 1983: 173–174). Zogovićeva je antologija naišla na neodobravanje dijela stručne javnosti upravo zbog njegova postupka izdvajanja crnogorskoga usmenog eposa iz cjeline tzv. srpskohrvatske narodne epike. Zanimljivo je da je autor koji je prvi negativno ocijenio antologiju, prof. dr Novak Kilibarda, četiri decenije kasnije napisao prvu *Istoriju crnogorske usmene književnosti* koja počiva na principima što ih je u predgovoru svoje antologije postulirao Radovan Zogović.

Ako bi se obrt u tretmanu crnogorskoga književnoga nasljeđa koji je u književnoj montenegristici nastao nakon 1968. godine mogao definisati sintagmemom – od margine ka centru, kad je riječ o kanonu usmene književnosti, shvaćenom kao reprezentativni institucionalno verifikovani izbor tekstova, moglo bi se reći da u Crnoj Gori s promjenom društveno-političkih okolnosti, nije došlo ni do kakvih promjena. To se prije svega odnosi na onaj dio naše usmene književnosti koji je tradicionalno bio u centru interesovanja naučne zajednice, usmenu poeziju i osobito usmenu deseteračku epiku. Duga šena Vuka Stefanovića Karadžića, nesumnjivo najznačajnijega sakupljača i redaktora južnoslovenske usmene književnosti, obilježice sve antologijske izbore crnogorske usmene epike, od Vukomana Džakovića (*Crnogorske junačke narodne pjesme*, 1953) do Momira Markovića (*Crnogorske epske pjesme*, 2014). Dominacija sadržaja koje je publikovao Vuk Stefanović Karadžić izrazito je primjetna i u crnogorskim osnovnoškolskim i srednjoškolskim programima. Monografija prof. dr Novaka Kilibarde *Usmena književnost*, objavljena kao prvi tom *Istorije crnogorske književnosti*, takođe je u prvome redu usredsređena na korpus usmene književnosti koji je obznanio Vuk Stefanović Karadžić. Bez namjere da problematizujemo kanon crnogorske usmene književ-

nosti i djelo Vuka Stefanovića Karadžića ovđe ćemo ukazati na jedan tipično crnogorski fenomen. Naime, u Crnoj Gori antologije su počele da se rade prije no je dobar dio građe publikovan. Taj postupak doveo je do sužavanja korpusa tekstova na osnovu koga je trebalo formulisati književni kanon, a istovremeno doveo je i do situacije da je književni kanon oblikovan u nekim drugim kulturno-istorijskim prilikama ostao imun na „ideološke i estetičke konotacije“ našega doba. Time je zanemaren, primjera radi, ogromni sakupljački trud Vuka Vrčevića. Veliki dio usmene književnosti rasut izvan Karadžićevih zbornika ostao je gotovo nepoznat i stručnoj, a kamoli laičkoj javnosti, a posebno prve južnoslovenske usmenoknjiževne pjesmarice iz Boke.

U nastavku rada u kratkome pregledu predstavimo rezultate našega višegodišnjeg arhivskog rada čiji je cilj osvjetljavanje najstarijega sloja zabilježenoga crnogorskoga usmenog nasljeđa. Uspostavljanje hronologije i opis rukopisa o kojima je u južnoslovenskoj nauci o književnosti tek sporadično bilo riječi, sa zadatkom detektovanja tekstualnih tragova usmene književnosti Boke Kotorske i osobito Perasta od kraja XVII do 30-ih godina XIX vijeka, neophodni su preduslovi za valorizaciju toga nasljeđa koja će, van svake sumnje, dovesti i do redefinisanja kanona crnogorske usmene književnosti.

Najstariji crnogorski usmenoknjiževni zapisi

O peraškim pretežno usmenoknjiževnim zbornicima nastajalim od kraja XVII do sredine XIX stoljeća najvažnije podatke ostavio je Srećko Vulović krajem XIX stoljeća u nekoliko svojih radova te u korespondenciji s Valtazarom Bogišićem. Bogišićeve vrijedne bilješke o tim zbornicima ostale su neobjavljene, a na njihovu je tragu Miroslav Pantić upotpunio saznanja, no i pored njegova višedecenijskoga rada, kompleks peraških zbornika usmene književnosti ostao je uglavnom izvan kruga interesovanja naučne javnosti. Osim informacija o nekoliko važnijih pjesmarica koje je donio Pantić, a na osnovu njegovih istraživanja i nekolicine drugih autora, ostala je nepoznanica i o broju rukopisa, i o njihovim sastavljačima, ali i o njihovoj vrijednosti.

Arhivska istraživanja koja smo preduzeli u proteklih šest godina, ponudila su sasvim novu sliku ovoga problema. Počevši od svega nekoliko poznatih naslova, identifikovali smo relativno obiman korpus. Čini ga osamnaest zbirki pjesama zabilježenih ili prepisanih u Perastu od kraja XVII do sredine XIX stoljeća. Osim nedavno objavljenih *Pjesmarice Nikole Burovića* (2017), *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (2017), *Pjesmarice Nikole Mazarovića* (2018), *Pjesmarice Julija Balovića* (2019), *Pjesmarice Andrije Balovića* (2019), *Pjesmarice Ivana Kolovića* (2020) i *Pjesmarica Krsta Balovića* (2020) koje smo pripremili za štampu zajedno s Adnanom Čirgićem, ostali zbornici nijesu ni-

kad integralno publikovani. Pored tih osamnaest zbornika o kojima će biti riječi, tokom istraživanja identifikovali smo veći broj pojedinačnih zapisa pjesama iz naznačene epohe, nekoliko zbornika sačuvanih u nepotpunim prijepisima i jedan zbornik kojem se po svemu sudeći danas više ne može ući u trag, o čemu će biti riječi na kraju ovoga poglavlja.

Identifikovani i proučeni korpus zbornika čine ovi rukopisi:

1. Pjesmarica Nikole Burovića (1696);
2. Pjesmarica Julija Balovića (kraj XVII – početak XVIII v.);
3. Pjesmarica Krsta Mazarovića (oko 1710);
4. Rukopisni zbornik IV. a. 30 Arhiva HAZU;
5. Rukopisni zbornik I. b. 80 Arhiva HAZU;
6. Rukopisni zbornik I. a. 27 Arhiva HAZU;
7. Pjesmarica Nikole Mazarovića (1775);
8. Zbirka počasnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu (kraj XVIII ili početak XIX vijeka);
9. Zbirka počasnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu II (početak XIX vijeka);
10. Pjesmarica Andrije Balovića (kraj XVIII ili početak XIX vijeka);
11. Pjesmarica Ivana Kolovića (1805);
12. Zbirka deseteračkih pjesama Joza Šilopija (početak XIX vijeka);
13. Zbirka počasnica Joza Šilopija I (početak XIX vijeka);
14. Zbirka počasnica Joza Šilopija II (početak XIX vijeka);
15. Pjesmarica Tripa Smeće (početak XIX vijeka);
16. Pjesmarica Krsta Balovića I (1833);
17. Pjesmarica Krsta Balovića II (vjerovatno 1833);
18. Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis (vjerovatno kraj XVIII v.).

Pjesmarice pod rednim brojem 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 i 16 proučavane su na osnovu originalnih rukopisa koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, Nadžupskome arhivu u Perastu i Arhivu HAZU u Zagrebu. Pjesmarica 9 izučavana je na osnovu prijepisa Srečka Vulovića koji se čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, dok su pjesmarice 13, 14, 15 i 17 rekonstruisane na osnovu prijepisa iz 70-ih godina XIX vijeka, koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Pjesmarica pod brojem 18 rekonstruisana je na osnovu publikovanih sadržaja u radovima Miroslava Pantića.

Prilikom istraživanja identifikovani su i neki rukopisi za koje se još od prvih vijesti o njima nije znalo đe se nalaze (poput *Pjesmarice Ivana Kolovića*, *Pjesmarice Andrije Balovića*, dvije pjesmarice Joza Šilopija i prijepisa *Pjesmarice Tripa Smeće*). Nakon što je identifikovan korpus, pri čemu je od

posebnoga značaja bio članak Srećka Vulovića „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine, potom njegov nastavak objavljen 1879. godine, kao i neobjavljeni prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, pronađen u Vulovićеvoј zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu, pristupljeno je raščitavanju rukopisa. Neujednačena latinična grafija predstavljala je izvjestan problem u tome poslu, no i on je uspješno finalizovan, a osam rukopisa je potom i objavljeno i time stavljeno na uvid naučnoј javnosti (*Pjesmarica Nikole Burovića, Pjesmarica Krsta Mazarovića, Pjesmarica Nikole Mazarovića, Pjesmarica Julija Balovića, Pjesmarica Andrije Balovića, Pjesmarica Ivana Kolovića* i dvije pjesmarice Krsta Balovića).

Nakon raščitavanja rukopisa ustanovljeno je da se u većini zbornika, pored tekstova usmenoknjiževnoga karaktera, nalaze i pjesme autorske provenijencije, bilo da je riječ o pjesmama samih zapisivača (Nikole i Luke Burovića, Joza Šilopija i sl.) bilo o prijepisima dubrovačko-dalmatinskih pjesnika ranoga novovjekovlja (Ignjata Đurđevića, Marina Buresića, Ivana Gundulića i dr.). Za predmet istraživanja odabrani su samo usmenoknjiževni tekstovi, pa je bilo neophodno ekscerpirati pjesme usmenoknjiževne provenijencije od onih autorskoga porijekla. Za rasvjetljavanje kulturnih prožimanja između Boke Kotorske s jedne i Dubrovnika i Dalmacije s druge strane bilo bi korisno u posebnoj studiji utvrditi koji su autori i kojim djelima zastupljeni u peraškim rukopisima. Veliki broj pjesama različitih autora potvrđuje, pak, da su dubrovačko-dalmatinski pjesnici bili izuzetno popularni u bokeljskoј sredini.

U sljedećoj fazi istraživanja trebalo je identifikovati prepisivača usmenoknjiževnoga korpusa rukopisa pod rednim brojevima 4, 5 i 6 što je uporednom analizom rukopisa iz fonda Arhiva HAZU i Nadžupskoga arhiva u Perastu uspješno obavljeno, pa je kao prepisivač najvećег dijela usmenoknjiževnih sadržaja tih zbornika identifikovan Ivan Antun Nenadić.

Korpus sadrži veliki broj epskih i lirskih usmenoknjiževnih žanrova, koji istraživaču nudi širok prostor za analizu kako same geneze i strukture žanra, tako i tematsko-motivskih karakteristika pojedinih pjesama.

Opredijelili smo se da opise pojedinih rukopisa damo u sklopu portreta pojedinih zapisivača, čime se izbjeglo atomiziranje predočene građe, a vjerujemo i pridonijelo boljoj kontekstualizaciji zbirki. Izuzetak čine zbirke kod kojih nismo uspjeli identifikovati zapisivače.

Nikola Burović¹

O postojanju rukopisa peraške zbirke usmenih pjesama iz XVII vijeka naučnu javnost prvi je detaljnije 1873. godine obavijestio vrijedni proučavalac bokeljskoga kulturnog nasljeđa Srećko Vulović. U tekstu „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Vulović je dao prvi opis rukopisa, pripisujući ga barskome nadbiskupu Andriji Zmajeviću (Vulović, 1873: 10). Premda je u prepisci s Bogišićem sam Vulović posumnjao u Zmajevićevo „autorstvo“ (Pantić, 1961: 228), ipak je cijelo stoljeće nakon otkrića peraški zbornik u stručnoj literaturi figurirao kao „Zmajevićev rukopis“.

Od Vulovićeve otkrića do danas o zborniku je pisalo više autora, što iz prve što iz druge ruke, no najveći doprinos njegovu proučavanju dali su Gracija Brajković, Miroslav Pantić i Hatidža Krnjević. Brajković je, naime, identifikovao sastavljača zbornika, uočivši da je, zapravo, pisan rukom peraškoga pomorca i ratnika Nikole Burovića (oko 1655–1737), prepisivača većeg broja književnih sastava (Brajković, 1975: 8), dok su Pantić (Pantić, 1964: 87–111) i Krnjević (Krnjević, 1986: 68–104) objavili pojedine pjesme i stihove zbornika, kritički ih analizirajući. No iako godina 1696, upisana na vrhu pretposljednje strane zbornika, upućuje na to da je riječ o najstarijem poznatom zborniku usmene književnosti na južnoslovenskome prostoru, rukopis je tek nedavno publikovan.²

U vrijeme kad je Vulović obznanio postojanje zbornika rukopis je bio vlasništvo ugledne bokeljske familije Smeća. Pojava tako dragocjenoga rukopisa skrenula je pažnju Valtazaru Bogišiću, pa ga je on već 1878. godine otкупio od Frana Smeće, čime je zbornik postao dio bogatoga rukopisnog fonda Bogišićeve zbirke, u kojoj se pod rednim brojem M 124 i danas čuva. Bogišićeva namjera da pjesme iz rukopisa objavi u drugoj knjizi *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* nikad nije ostvarena, pa su pjesme toga rukopisa ostale do danas nepoznanica za naučnu javnost.³ Istina, Miroslav Pantić je objavio dvadeset i jednu pjesmu iz zbornika u okviru izbora *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*, no tu se stalo sa širim interesovanjem za sadržaj vrijednoga rukopisa iz Bogišićeve rukopisne zbirke. U nekoliko radova Gracija Brajković rasvijetlio je problem vezan za autorstvo zbornika i

¹ Odlomak o Nikoli Buroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovde smo prenijeli samo naš dio teksta.

² *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

³ Bogišić je u predgovoru prvoj knjizi *Narodnih pjesama*, objavljenoj 1878. godine, skrenuo pažnju na rukopis (Bogišić, 1878: 93–97).

donio vrijedne podatke u Peraštaninu Nikoli Buroviću. Čak i da Brajković nije donio ubjedljive argumente o Burovićevu „autorstvu“ na osnovu poređenja rukopisa, da je zbornik na neki način povezan s tom peraškom familijom bilo bi jasno na osnovu samoga rukopisa koji na neispisanim stranama sadrži niz grbova te znamenite peraške familije, a, uz to, u nekim se pjesmama upravo slave pojedini pripadnici familije Burović.

Nikola Burović višestruko je zanimljiva ličnost peraške istorije druge polovine XVII i prve polovine XVIII stoljeća. Između pomorstva, trgovine, hajdučije i ratova, Perast je kao granični grad tokom naznačenoga perioda prolazio jednu od dinamičnijih faza u svojoj povijesti, obilježenu ekonomskim i privrednim procvatom te snažnim kulturnim zamahom.⁴ S pomenom u izvorima prvi put već 1574. godine („Triphon de Zuanne Stoischic sopra nome Buro“), familija Burović imala je znatnijega udjela u pisanju peraške istorije ranoga novovjekovlja. O godini rođenja i smrti Nikole Burovića ne postoje precizni podaci, no u arhivskoj građi koja nam je dostupna postoji veliki broj dokumenata na osnovu kojih se može rekonstruisati njegova biografija. Pretpostavlja se da je rođen 1655. godine, a da je umro 1737. godine. Njegov bogati životopis mogao bi se podijeliti na četiri segmenta: ratničku, pomorsku, gradsku i književnu djelatnost. Kao ratnik Burović se pominje u gotovo svim važnijim okršajima u peraškoj okolini, ali i na drugim bojištima osobito Morejskoga rata, koje je Mletačka Republika vojevala s Osmanskim Carstvom krajem XVII i početkom XVIII vijeka. Učestvovao je, najčešće kao komandant vojnih odreda, u bitkama kod Corona (1685), Modona (1686), Herceg Novog (1687), Korče u jugoistočnoj Albaniji (1688), Grahova i Cetinja (1692), Trebinja i Klobuka (1694) te Bara (1717) i Ulcinja (1718). Tokom 1695. godine bio je u posebnoj misiji na Cetinju, na Neretvi, u Trebinju i nekim drugim mjestima, a Mlečani su ga imenovali i guvernerom Carina i Trebinja (1694). Kao pomorac Burović je često angažovan na poslu prijevoza pšenice, vina, mesa i dr. namirnica, od Corone i Leventa, do Drača, Korčule, Venecije i drugih destinacija. I u gradskome životu Perasta Burović je ostavio vidna traga, kao punomoćnik, sudija, poslanik kod viših mletačkih vlasti te načelnik u više navrata. Dao je značajan doprinos izgradnji Crkve Svetoga Nikole, a darivao je i Crkvu Gospe od Škrpjela. Pripadao je bratovštini Gospe od Karmela i bratovštini Presvetog Sakramenta. Od posebna je značaja Burovićev književni rad.

Gracija Brajković utvrdio je da su Burovićevom rukom pisani ovi rukopisi:

⁴ V. više o tome: Butorac, 1999.

1. Zbirka pjesama u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu;
2. Peraška crkvena pjesmarica u Nadžupskome arhivu u Perastu;
3. Prijepis Gučetićeve *Dalide* u Nadžupskome arhivu u Perastu;
4. Zbornik dubrovačkih pjesnika u HAZU u Zagrebu;
5. Dva prijepisa Vetranovićeve *Istorije od Dijane*, jedan u Nadžupskome arhivu u Perastu, a drugi pronađen u Milanu.

No osim što se bavio prepisivačkim i zapisivačkim radom, Burović se i sam ogledao kao pjesnik. Sačuvana je njegova prigodnica „U pohfalu prisvijetloga i pripoštovanoga gospodina Vicka Zmajevića arkebiskupa zadarskoga, gospodičića peraskoga. Godište 1713.“, a Brajković mu pripisuje i nekoliko pjesama iz zbornika koji se čuva u Cavtatu (Brajković, 1982: 128).

Rukopis Nikole Burovića koristili smo u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu juna 2016. godine. Prema opisu koji je za potrebe Bogišićeva arhiva 1952. godine izradio Vladimir Mošin Burovićev rukopis je veličine „21,5 X 31; 72 lista; fol. 92 (nedostaju folije 1–6, 33–36, 44, 45, 47 i 70)“ (Mošin, 1954: 25). Danas je konzerviran i čine ga 152 str. uglavnom dvostubačno ispisanoga latiničnog teksta.

Rukopis je formalno podijeljen u četiri „žanrovske“ cjeline. Prvu, koja se prema današnjoj numeraciji prostire od 1. do 52. str. rukopisa čine „bugarke“, kako pjesme dugoga stiha imenuje sastavljač zbornika, njih 14. Čak 10 „bugarki“ iz Burovićeva zbornika zapravo su nastale preradom pojedinih pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Anonimni prerađivač, moguće i sam sastavljač zbornika, Gundulićev je osmerac upotrijebio kao polustih, čime je dobio šesnaesterce, karakteristične za stih bugarštice. Dodavanjem napjeva nakon prvoga, a potom nakon svakog drugog stiha, uglavnom je zadovoljena u formalnome smislu struktura bugarštice. Od preostalih „bugarki“ dvije opjevaju lokalna peraška vojevanja, jedna opsadu Beča, a sve tri odaju utisak nevješto spjevanih umjetničkih tekstova. Narodne provenijencije mogla bi biti tek jedna, ona posvećena Brajanu Miloševcu i robinji devojci. Od str. 53 do str. 60 u rukopisu se nalazi specifična forma lirske usmene poezije, tzv. počasnice ili počašnice, kako su pjesme nazivane u Perastu, koje su privukle i posebnu pažnju Vuka Karadžića prilikom njegova boravka 1834–1835. u Boki. „Počašnice muške“, njih 57, u zborniku se nalaze na stranicama 53–57, dok su „počašnicama ženskim“, kojih je 25, posvećene stranice 59 i 60. Od str. 67 do str. 100 i od str. 103 do str. 105 u zborniku se, objedinjene naslovom „Popijevke od kola“, nalazi 88 pjesama različitog porijekla i žanrovskoga karaktera, od stihova dubrovačkoga pjesnika Ignjata Đurđevića, preko pjesama anonimnih pjesnika, predstavnika građanske lirike Perasta i bliže i dalje okoline, „pirnih“ pjesama, poskočica, prigodnih pjesama izvođenih u čast zaređenja, do najljep-

ših stranica usmene lirike. Završnu cjelinu rukopisa čine deseteračke epske pjesme. Iako nijesu odvojene posebnim „žanrovskim“ nadnaslovom, deseteračke su pjesme fizički odvojene od ostatka zbornika s 20 praznih strana, od kojih su neke naknadno dopisane rukom potomaka Nikole Burovića. Deseteračke pjesme, njih 28, nalaze se od str. 125 do str. 146 i, osim što među njima ima i onih antologijske vrijednosti, predstavljaju pravu riznicu tema, motiva i stilskih postupaka koji tek čekaju tumače i u poređenju s kojima bi i one pjesme iz Karadžićevih zbirki mogle doživjeti novo čitanje. Zbornik okončava posebna stihovana forma – kalendar u kojem je svaki mjesec opjevan posebnim katrenom s rasporedom rima aabb. Na neispisanim stranicama Zbornika Nikole Burovića njegov sin Luka (1695–1755) ispisao je 6 svojih pjesama „na narodnu“, kao i jedan dokument na talijanskome jeziku. U rukopisu se nalazi i molitva za pripadnike familije Burović, unešena u zbornik 1766. godine, te kratka bilješka Kristofala Burovića iz 1767. godine.

Julije Balović⁵

Rukopisna pjesmarica Julija Balovića već duže od vijek i po poznata je nauci, no izostala je njena detaljnija naučna obrada. Premda je jedan dio pjesama koje sadrži objavljen još prije sto četrdeset godina, rukopis je kao posebno izdanje tek nedavno objavljen.⁶ Danas se nalazi u izdvojenoj cjelini Arhiva obitelji Balović, pod rednim brojem 21, u Arhivu HAZU u Zagrebu. Novembra 2017. godine omogućeno nam je od strane uprave Arhiva nesmetano proučavanje ovoga vrijednog rukopisa.

Prve vijesti o rukopisu donose Lovro Kukuljica (Bogišić, 1868: 292), Srećko Vulović (Vulović, 1873: 29) i Valtazar Bogišić (Bogišić, 1878: 134–135). U fusnoti koju svojim inicijalima potpisuje Lovro Kukuljica, objavljenoj uz članak Valtazara Bogišića u *Dubrovniku*, „zabavniku narodne štionice dubrovačke za godinu 1868“, sriječemo prvi pomen i opis ovoga rukopisa: „Sreća me je tu skorice namjerila na vrlog rodoljuba M. P. Srećka Vulovića iz Perasta koji mi je kazao da u njegovoj otadžbini imaju dvije zbirke narodnih pjesama nalik ovoj koju je opisao Dr. Bogišić; od kojih jedna sudeći po nekim podacima prilično da je bila napisana izmegju god. 1682–1714, a druga nekoliko docnije u prošastome stoljeću. Stariji rukopis svojina je kuće Balovića iz

⁵ Odlomak o Juliju Baloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvjestaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁶ *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

Perasta. U njemu su 24 pjesme, od kojih devet s mjerilom od 15 glasova i s dodatkom od 6 glasova iza svakoga drugoga, a gdje gdje trećega stiha: ostale su petnaest sve u desetercima. Predmet su svih pjesama razni bojevi i megdani na kopnu i na moru između Bokijelja s jedne strane a, s druge strane Španjula, Turaka i Tuniških gusara“ (Bogišić, 1868: 292).

Kao i brojne druge rukopise, i ovaj je, kako se to vidi iz Kukuljičina saopštenja, od nestanka spasio vrijedni istraživač bokeljske književnosti i kulture Srećko Vulović. U zaostavštini Srećka Vulovića u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo neobjavljeni rukopis „Opisanje rukopisa Balovića“ koji je poslužio kao osnova za Bogišićev detaljniji opis objavljen u predgovoru prvoj knjizi njegovih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine. U tom neobjavljenom zapisu Vulović piše: „Ova stara zbirka narodnih pjesama nahodi se u svezanoj knjigi u 4° a ima u svemu 337 stranah t. j. obraza, ali napisanih samo 147 sve jednom istom rukom napisanijeh. Kako i odkle sadašnjemu posjedniku došav, to nije poznato, ali je lasno da ga pripraviše jedan od dva vrla muža porodice Balovića Dr Andrija, ili presjednik kapit. kot. Vicko, oba učena čovjeka... (...) Rukopis nije svakako rukom ni jednoga ni drugoga prepisan...“ Parafrazirajući Vulovićev zapis Bogišić o vremenu postanka rukopisa bilježi ovo: „Teško je tačno opredijeliti, kad je naš rukopis postao, ali sudeći po događajima, koji su predmet pjesama, po pismu i papiru, lako da je pisan bio još pri kraju 17-tog ili početkom prošlog stoljeća. Ko je zapisao ove pjesme, nije poznato, ali se svakako čini, da ga je pisala ruka prvoga sabirača na usta naroda, a ne kakvog starijeg rukopisa“ (Bogišić, 1878: 134). Ipak, podatak da je zapisivač nepoznat nije precizan, budući da ga je u pismu Bogišiću još 1874. godine Srećko Vulović tačno identifikovao. U tom pismu datiranom 29. septembra 1874. godine Vulović veli: „Neznam jesteli izdali pjesme iz Balovića zbirke, ako nijeste predgovor tiskali, mogu danas za stalno Vam javiti ko ih je pisao. Kupeći gradivo za nastavak Popisa Vratlah Kotorskih spisatelja, što sam lani započeo u Programu Kotorske Gim: nagjoh rukopis istom rukom vas ispisan koja je i Zbirku Balovića pisala a na početku ima slijedeća bilješka; *‘upisah ia ovo Giulio Ballovich* na kontomatiu u Mlecima na XVI mieseca Vegliace a godista 1692 pod Fran:^{co} Morosini Duxd Mletacki““ (Pantić, 1961: 220). Vulović je, dakle, poređenjem rukopisa ustanovio da je prepisivač zbirke Julije Balović (24. 3. 1672. – 10. 9. 1727), peraški pomorski kapetan, istoriograf i leksikograf.⁷ Da je Julije Balović zaista prepisivač zbornika uvjerali smo se poredeći rukopis zbirke s njegovim prijepisom *Danice* Džona Palmotića koji se pod rednim brojem 2 nalazi u Arhivu obitelji Balović u Arhivu HAZU i Balovićeve *Peraške hronike* koja je

⁷ O Juliju Baloviću v. Rotković, 2012: 293–294.

pohranjena pod signaturom R VII u Nadžupskome arhivu u Perastu i signaturama M–110, M–111 i M–112 u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu.⁸

Julije je Balović, kao i brojni njegovi savremenici ponikli u patricijskim peraškim familijama, pomorstvu posvetio znatan dio svojega života. Počevši kao brodski pisar, odnosno škrivan, napredovao je u službi sve do dužnosti komandanta peraških čuvara mletačke zastave. Na glasu kao prekaljeni i hrabar ratnik, bio je učesnik brojnih pomorskih okršaja u kojima ga nijesu zaobišla ni ranjavanja, ali ni docnije zaslužena javna priznanja mletačkih visokih zvaničnika. Kad je riječ o književnome radu, Julije Balović je u istoriji književnosti pominjan kao hroničar, pisac, sakupljač usmenoknjiževne baštine te kao prepisivač savremenih dubrovačkih pjesnika. Njegova *Peraška hronika* na talijanskome jeziku do danas nije integralno publikovana, a poznata su dva rukopisa pod tim imenom, od kojih je jedan svojina Nadžupskoga arhiva u Perastu, a drugi Sveučilišne knjižnice u Splitu. Balović je autor priručnika za brodske pisare, *Pratichae schrivaneschae* (postoje dvije verzije, jedna iz 1693. i druga iz 1695), zapravo zbirke svakovrsnih dokumenata koji mogu biti od koristi brodske pisaru, od kojih je za nas danas možda i najzanimljiviji mali rječnik od oko 500 riječi na pet jezika, talijanskom, „slovenskom“, grčkom, albanskom i turskom (Balović, 2004). Iz rane faze književnoga djelovanja Julija Balovića sačuvan je njegov prijepis *Danice* Džona Palmotića, nastao u Mlecima 1692. godine, koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU u Zagrebu. Pored drugih njegovih bilješki dokumentarnoga karaktera, a moguće i crteža, na koje upućuje Cvito Fisković (Fisković, 1973: 9–33), ovđe ćemo spomenuti još i jedan rukopis, o kojem, koliko nam je poznato, u literaturi dosad nije bilo riječi. Naime, u Istorijskome arhivu u Kotoru u Zbirci Balović (BAL XXXVIII), pod oznakom BAL I pronašli smo jedan prijepis Gundulićeva *Osmana* pisan rukom Julija Balovića.

Pjesmarica Julija Balovića u inventarnoj knjizi Arhiva obitelji Balović zavedena je pod neadekvatnim nazivom „Dnevnik od 360 paginiranih stranica, djelomično ispisan u prvoj pol. 19. st. od Stefana Balovića“. Od 24 pjesme koje pjesmarica sadrži, 9 bugarštica objavio je Valtazar Bogišić u knjizi *Narodne pjesame iz starijih najviše primorskih zapisa*.

⁸ Tim analizama odbačena je pretpostavka Pavla Butorca da je prepisivač zbornika Marko Balović (Butorac, 1999: 359).

Krsto Mazarović⁹

U Nadžupskome arhivu u Perastu čuva se dosad neproučeni rukopis Pjesmarice Krsta Mazarovića. Ljubaznošću peraškoga župnika don Srećka Majića omogućeno nam je tokom marta 2017. godine istraživanje toga i drugih rukopisa koji su pohranjeni u Nadžupskome arhivu u Perastu. Rukopis Krsta Mazarovića (1680–1725) nastao je oko 1710. godine i sadrži svega dvije deseteračke epske pjesme (u dodatku je dat i „spisak duša“, odnosno popis peraških familija i njihovih članova). Kako o zbirci Krsta Mazarovića nije u literaturi bilo dovoljno vijesti, a ne pominje je ni prilježni istoričar bokeljske književnosti Miroslav Pantić u svojoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, to smo smatrali vrijednim publikovati pjesme koje sadrži (Radoman & Čirgić, 2017: 283–318). Upoređenjem pjesama iz Pjesmarice Krsta Mazarovića s nešto mlađim rukopisnim zbornikom Nikole Mazarovića, koji se takođe čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, utvrdili smo da se iste pjesme javljaju i u zbirci Nikole Mazarovića, s neznatnim ortografskim, leksičkim i obličkim izmjenama (Radoman & Čirgić, 2018: 409–445).

O životu i radu Krsta (Krila) Lukina Mazarovića nema mnogo arhivskih podataka. Zahvaljujući istraživanjima Gracije Brajkovića i Slavka Mijuškovića poznat je njegov književni angažman koji ga stavlja u red značajnijih glasova peraške književne republike prve četvrtine XVIII vijeka. Potomak ugledne patricijske familije koja se u izvorima prvi put pominje 1334. godine, Mazarović je, kao i brojni drugi njegovi savremenici i sugrađani, književni rad spojio s ratničkim zanatom, obrevši se kao „škrivan“ na brodu čuvenoga peraškog kapetana Đura Bana, koji će na Božić 1716. godine u dračkoj luci zametnuti boj s „barbareškim“ gusarima, u kojem je malobrojna posada peraškoga vašela odnijela pobjedu nad brojčano nadmoćnim neprijateljem, pronoseći tako nadaleko slavu peraškoga oružja. U boju je Mazarović teško ranjen, a dvije godine kasnije o njemu će iscrpno pisati u djelu štampanom u Veneciji pod naslovom *Valor trionfate overo preggio di gloria nel dispregio della morte dell'intrepida nazione perastina (Pobjednička vrlina ili cijena slave u preziru smrti nepobjedive peraške nacije)*. Na maternjem, „slovinskom“, jeziku Mazarović je u Veneciji 1712. godine stampao i jedno djelo čiji nije autor već transkriptor na latinicu i „prevodilac“ s ikavsko-ijekavskog na „peraški“ originala fra Pavla Posilovića, *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakome*

⁹ Odlomak o Krstu Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovde smo prenijeli samo naš dio teksta.

vjernomu krstjaninu koji ga uzbuđe štiti često. Ako sama knjiga nije originalni Mazarovićev rad, njegova je bar posveta napisana biskupu Marinu Dragu. Da je Krsto Mazarović imao raznovrsnih interesovanja pokazuje i jedan dokument na talijanskome jeziku iz 1711. godine u kojem je izložio prijedlog za rekonstrukciju Crkve Sv. Nikole u Perastu. Još jedan njegov rukopis na talijanskome jeziku s istoriografskim ambicijama u kojem je izložio istoriju svoje familije i biografije njenih znatnijih predstavnika, u nauci nazvan *Biografije Mazarovića*, čuva se danas u Nadžupskome arhivu u Perastu (Pantić, 1990: 315–326).

Iako obimom ubjedljivo najmanja u odnosu na druge bokeljske usmenoknjiževne rukopise XVIII vijeka, zbirka Krsta Mazarovića sa svoje dvije deseteračke epske pjesme, zavrijedila je da se na nju skrene pažnja, kako zbog utvrđivanja preciznijega popisa bokeljskih sakupljača i prepisivača usmene književnosti, tako i u cilju kompletiranja toga rukopisnog fonda, a potom i otvaranja brojnih pitanja vezanih za tipološke, žanrovske, jezičke i tematske osobine korpusa. Mi ćemo se ovom prilikom zadržati samo na opisu rukopisa. Pod naslovom „Pjesmarica Mazarovića II“, ispisanim rukom Gracije Brajkovića, usmenoknjiževna zbirka Krsta Mazarovića čuva se u Nadžupskome arhivu u Perastu pod signaturom R X. Na poleđini papirnih korica, u kojima se čuva rukopis, Brajkovićevom rukom upisano je da je rukopis povezan i paginiran 4. XII 1962. godine. Sam rukopis sadrži 12 listova, odnosno 24 strane. Dvije deseteračke epske pjesme zapisane su na stranama 1–10 dok ostatak rukopisa, od 11. do 23. str. sadrži „popis duša“ različitih peraških familija. Na poleđini rukopisa krupnim je slovima ispisano „Perasto“. Tematika pjesama zastupljenih u Mazarovićevu zborniku odnosi se na sukobe s Osmanlijama, a njeni protagonisti su „mađžarski“ junaci Rakočija bane, Ognjeni Mađžare, Svilo(je)vić Milinko i Sifarić Petar. Bez pretenzija da detaljnije ovom prilikom analiziramo pjesme, ukazaćemo na jedan detalj koji bi mogao govoriti o tome da je interes za porijeklo vlastite porodice, iskazan u *Biografiji Mazarovića* đe svoju porodicu dovodi u vezu s ugarskim velikašom proslavljenim u usmenoj tradiciji pod imenom Mihailo Svilojević, možda uticao i na Mazarovićev izbor pjesama uvrštenih u rukopis.

Da li je na bilježenje pjesama u kojima su protagonisti mađarski junaci Krsta Mazarovića zaista ponukala porodična tradicija ili su po srijedi razlozi druge prirode možda i nije od posebnoga značaja, no njegova malena zbirka značajan je fragment mozaika peraške usmenoknjiževne tradicije.

Ivan Antun Nenadić

U Arhivu HAZU u Zagrebu čuvaju se tri rukopisna pjesnička zbornika nastala na prostoru Boke Kotorske. Po opštoj ocjeni istraživača rukopisi su iz XVIII stoljeća. Riječ je o rukopisima označenim inventarnim brojevima IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

O prvome i drugome od tih rukopisa detaljnije je pisao Valtazar Bogišić u predgovoru knjige *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Bogišić je dao osnovne napomene o zbornicima, u mjeri u kojoj je to bilo potrebno za prvu knjigu njegovih *Narodnih pjesama*, u kojoj su u prvome redu predstavljene bugarštice. O rukopisu koji se danas čuva pod brojem IV a. 30 Bogišić je zabilježio ovo: „U knjižnici Jugoslavenske Akademije u Zagrebu imaju, u koliko se do sad zna, samo dva rukopisa, u kojima se nalaze bugarštice; one svekolike i prijeđoše u ovu knjigu. Prvi prostraniji rukopis nosi br. 638, i pisan je po svoj prilici negdje okolo početka 18-og vijeka; ima 34 lista debele hartije, u osmini; sprijeda, straga i u sredini ima po nekoliko praznih listova, a što se sadržaja tiče, i nema u njemu drugo osim bugarštica, koje primismo u ovu zbirku; osim toga nalazi se *kazalo*, u kome su prvi stihovi svake pjesme. Pretpošljednja je pjesma rukopisa (26) umjetna (...) Pjesme je pisala sve jedna ruka“ (Bogišić, 1878: 135–136).

Rukopis koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU pod brojem I b. 80 Bogišić je ovako opisao: „Drugi zagrebački rukopis nahodi se pod br. 641, u navedenoj knjižnici, ali u njemu nema nego samo 3 bugarštice (...) ostalo su pobožne pjesme, a ima ih nekolicina i narodnih u razmjeru deseterca. Rukopis, koji ima okolo 46 listova u 8°, kao da je savremen više opisanomu, jer su narodne pjesme u njemu sve zapisane, ako se ne varamo, onom istom rukom, koja je pisala i rukopis pod br. 638“ (Bogišić, 1878: 136). Nakon tih opisa rukopisa, Bogišić donosi i zaključak o njihovu porijeklu i svjedoči o tome kako su rukopisi postali svojina Arhiva HAZU: „Narječne osobine dokazuju, da su obadva zagrebačka rukopisa u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve. (...) Oba prijeđoše u knjižnicu akademije sa poznatom knjižnicom Kukuljevićevom; a taj vrli sabirač narodnih starina nađe po svoj prilici naše rukopise u Boci Kotorskoj“ (Bogišić, 1878: 136). Opis rukopisa I b. 80 dao je i Milan Rešetar, potvrđujući Bogišićev sud da je riječ o bokeljskom rukopisu, u predgovoru izdanju djela Ignjata Đurđevića objavljenom u okviru edicije Stari pisci hrvatski (Rešetar, 1918: XIX–XXI).

Rukopisima iz Arhiva HAZU pažnju je posvetio i Miroslav Pantić u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*. U taj je svoj izbor predvukovske usmene poezije Pantić unio jedan broj pjesama iz rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

Za rukopis IV a. 30 veli da su ga pisale dvije ruke „od kojih jedna pripada pismenijoj i obrazovanijoj ličnosti (...), a druga, – ličnosti koja je to u mnogo manjoj meri (...); obe ruke radile su svoj posao jednovremeno, jer se njihovi tekstovi mešaju i nastavljaju jedan ispod drugoga, na istim listovima.“ (Pantić, 1964: 270). Na čemu temelji svoj sud o stepenu obrazovanja i pismenosti autora zbornika Pantić nije objasnio, a uvidom u sam rukopis u Arhivu HAZU utvrdili smo da se u njemu pojavljuju tri ruke. Prvom je rukom koja odaje nešto mlađa grafijska rješenja, napisan najveći dio sadržaja. Drugim su rukopisom od ukupno 27 pjesama koliko zbornik sadrži ispisane čak 22 pjesme. Preostalih 5 pjesama ispisano je trećom rukom. Dvije pjesme ovoga rukopisa objavljene su u zabavniku *Biser* 1863. godine uz ovu napomenu: „Sljedeće narodne pjesme i starinske i novije, čakavskoga narječja, dopusti nam izvaditi iz velike svoje i krasne sbirke, presvjetli gospodin vrhovni župan Ivan Kukuljević Sakcinski“ (Stokan, 1863: 40). Tu je zbirku, kao i ostale dvije, Kukuljević mogao pribaviti tokom boravka u Boki Kotorskoj 1856. godine (Jakić, 1962: 153).

O rukopisu I b. 80 Pantić bilježi da je nastao u prvoj polovini XVIII vijeka u Boki, da sadrži narodne i umjetničke pjesme, da je na njemu radilo više ruku, da je svih 52 usmenih pjesama u njemu, od čega 3 bugarštice i 49 lirskih pjesma grupisano na jednom mjestu i da ih je prepisivala jedna ruka koja „kao da nije pripadala naročito obrazovanoj ličnosti“, te da je Bogišić planirao da lirske usmene pjesme iz toga zbornika objavi u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*, koja nikad nije publikovana (Pantić, 1964: 270). Ono što je u tome opisu Pantić preskočio da primijeti, a na što je još ukazivao i Bogišić, jeste da su usmene pjesme iz toga zbornika pisane istom rukom kojom je sačinjen najveći dio rukopisa IV a. 30. U tome dijelu zbornika u svojstvu korektora pojedinih riječi ili stihova javlja se i ruka koja je ispisala glavninu sadržaja za rukopis IV a. 30.

Najposlije, Pantić daje i nekoliko napomena o rukopisu I a. 27: „Dvanaest lirskih narodnih pjesama (...) našle su se izmešane s umetničkim i poluumetničkim stihovima dubrovačkih i bokeških pesnika u rukopisu Jugoslaven-ske akademije znanosti i umjetnosti I. a. 27.“ Pantić upućuje i na konstataciju F. Fanceva, koju smatra ispravnom, da je rukopis postanjem vezan za Kotor te da jedan dio pjesama ima „neku naročitu vezu za kotorski rod Paskvalovića“ (Pantić, 1964: 270–271). Fancev, pak, za taj zbornik veli da je „pisan na prijelazu iz 17 u 18 stoljeće“ te zaključuje da bi po sadržaju „mogao predstavljati i neku antologiju ljubavne poezije, antologiju u tom smislu, što tu ima izmiješanih pjesama iz raznih vremena i od raznih autora, pjesama umjetničke i pučke tvorbe“ (Fancev, 1938: 283). Neposrednim uvidom uvjerali smo se da su usmene pjesme ovoga zbornika pisale dvije ruke. Prve dvije pjesme zbornika

pisane su rukom koja je sačinila najveći dio sadržaja za rukopis IV a. 30. Trinaest pjesama, pretežno usmenih, zabilježila je, pak, druga ruka. Poređenjem rukopisa pokazuje se da je to ruka koja je sačinila najveći dio rukopisa IV a. 30 te pisala usmenoknjiževne tekstove u rukopisu I b. 80.

Uporednom analizom tri rukopisa iz Boke koja se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu, dakle, nepobitno je utvrđeno da je najveći dio njihovih usmenoknjiževnih tekstova pisala jedna ruka. To saznanje podstaklo je interesovanje da se pokuša identifikovati ličnost koja je u ta tri zbornika ispisala čak 85 pjesama usmene provenijencije (i uz njih znatan broj prijepisa autorske poezije). Na pravi trag uputila nas je jedna informacija Radoslava Rotkovića objavljena u monografiji *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*. Popisujući djela Ivana Antuna Nenadića, Rotković spominje i jedan rukopis o kojem u naučnoj literaturi nije bilo pomena: „Postoji još jedan rukopis narodnih pjesama, pisan rukom Ivana Antuna Nenadića. Zajedno sa brojnim drugim kodeksima iz Boke i on je u Arhivu JAZU (HAZU)“ (Rotković, 2000: 96). Slijedeći tu Rotkovićevu vijest konsultovali smo i dio njegove zaostavštine koji se danas zahvaljujući ljubaznosti njegove supruge Mirjane Rotković čuva na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. U kutiji građe naslovljenoj „Rukopisi crnogorskih pjesama“ pronašli smo djelove fotokopija zbirki I b. 80 i I a. 27 iz Arhiva HAZU. Na margini kopije rukopisa I b. 80 Rotković je zapisao dvije napomene: „Ruk. Nenadića“ i „Nenadićev zbornik (lirske) narodne poezije“, a na margini dijela kopije rukopisa I a. 27 (onoga dijela rukopisa u kojem su i usmenoknjiževni tekstovi) Rotković je upisao „Ruk. Nenadić“. Rotkovićevu pretpostavku da su ta dva zagrebačka zbornika pisana rukom Ivana Antuna Nenadića provjerili smo u Arhivu HAZU poredeći djelove rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27 s rukopisima za koje nema dileme da su pisani rukom Ivana Antuna Nenadića, *Prikazanjem muke Jezusove* (I c. 29) i *Isak, prilika našega otkupitelja* (I c. 36). Detaljna uporedba rukopisa pokazala je da je Rotković bio u pravu i da su usmenoknjiževni sastavi, kao i dio umjetničkih, iz zbornika IV a. 30, I b. 80, I a. 27 zaista pisani rukom Ivana Antuna Nenadića.

Ivan Antun Nenadić rođen je u Perastu 22. VI 1723. godine. Crkveno pravo doktorirao je u Padovi. Iako rođeni Peraštanin, najveći dio života proveo je u Dobroti, đe je i preminuo 13. VII 1784. godine. Nenadić je dugo bio župnik Crkve Sv. Stasije u Dobroti, nakon čega je obavljao dužnosti kanonika Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru te generalnoga vikara kotorskog biskupa. Činjenica da se uz Nenadićeve rukopise redovno pojavljuje još jedan rukopis, onaj kojim je sačinjen najveći dio sadržaja u rukopisu IV a. 30 i kojim su ispisane prve dvije pjesme zbornika I a. 27, a istim je rukopisom korigovan na pojedinim mjestima Nenadićev rukopis u zborniku I b. 80, podstakla nas

je na dalja istraživanja u cilju identifikacije Nenadićeva korektora i dopisivača. Proučavajući u Nadžupskome arhivu u Perastu jednu zbirku raznorodnih književnih sastava kojoj je Gracija Brajković našao ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika* (njena je arhivska oznaka NAP RV), na strani 41 pronašli smo pjesmu pisanu rukom Frana Morandija, a nakon upoređenja došli smo do zaključka da je to upravo ista ruka koja je dopunjala i ispravljala Nenadićeve zapise u zbornicima IV a. 30, I a. 27 i I b. 80. U Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo još jedan kratki rukopis Frana Morandija (NAP Miscellanea III P 19) koji je potvrdio taj zaključak. Dakle, dvije usmene pjesme iz zbornika I a. 27 pisane su rukom Frana Morandija. Da nije nikakva slučajnost što se Morandijev rukopis redovno srijeće uz rukopise Ivana Antuna Nenadića, posvjedočiće sama njegova biografija. Morandi je rođen 7. VI 1748. godine u Kotoru. Nakon svršetka teoloških studija postao je župnik Sv. Matije u Dobroti, a potom i kanonik kaptola Sv. Tripuna u Kotoru. Preminuo je 6. VII 1826. godine (Milošević & Brajković, 1976: 359). Kao što se vidi, Morandi je na mjestu kanonika Sv. Tripuna bio jedan od nasljednika Nenadića, što objašnjava njegove dopune u naznačenim, ali i u rukopisu br. 20 Arhiva obitelji Balović koji smo istraživali u Arhivu HAZU, a koji predstavlja odlomak prijepisa Gundulićeva *Osmana*.

Nakon što je Ivan Antun Nenadić identifikovan kao zapisivač velikoga broja usmenih pjesama u tri zbornika Arhiva HAZU, a Frano Morandi prepoznat kao zapisivač dvije pjesme i Nenadićev korektor, ostala je još samo nedoumica čijom je rukom ispisano onih 5 pjesama u zborniku IV a. 30. Napori koje smo uložili da dođemo do toga odgovora, nažalost, nijesu dali željene rezultate, pa to pitanje i dalje ostaje otvoreno.

Osim što je na tragu bilješki Radoslava Rotkovića Ivan Antun Nenadić dobio zasluženom mjesto među prepisivačima i zapisivačima usmenoknjiževnoga bokeljskog blaga, ovim je istraživanjem ispravljena i datacija zagrebačkih rukopisa, pa je danas izvjesno da oni nijesu nastali početkom XVIII vijeka, kako su mislili Bogišić, Rešetar i Pantić, već sredinom XVIII vijeka, na početku Nenadićeva bavljenja književnim radom, na što nas upućuje jedan ortografski argument o kojemu je pisao Rotković. Naime, Rotković je prvi uočio da Nenadić sve do njegova *Nauka krstjanskoga* iz 1768. godine vokalno r obilježava kao „ar“, a u *Nauku krstjanskome* kao „er“, baš kao i u rukopisima *Isaka* i *Prikazanja muke Isusove* (Nenadić, 1996: 33). Budući da je u sva tri zagrebačka rukopisa, u onome njihovu dijelu pisanom rukom Ivana Antuna Nenadića, vokalno r dosljedno bilježeno kao „ar“, to bi značilo da se Nenadić poslom bilježenja usmenih pjesama bavio prije 1768. godine.

Otkriće da je najveći broj usmenoknjiževnih tekstova u tri zagrebačke zbirke ispisao Peraštanin Ivan Antun Nenadić usmjerilo nas je na zaključak da

je i te tri zbirke, od kojih su dvije dosad uopšteno označavane kao bokeljske, a jedna kao kotorska, neophodno uvrstiti u korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, bez obzira na to što su pojedini njihovi djelovi mogli biti zapisani i izvan samoga Perasta, odnosno u njegovu neposrednom sušedstvu, u Dobroti, đe je Nenadić najduže boravio, ili Kotoru, na koji se odnosi jedan broj pjesama.

Nikola Mazarović¹⁰

Rukopisna Pjesmarica Nikole Mazarovića, kao uostalom i cijeli korpus peraških pjesmarica XVII–XIX stoljeća, iako naučnoj javnosti poznata već gotovo vijek i po, do danas nije bila predmet detaljnije naučne obrade. Ta najobimnija rukopisna pjesmarica nastala u Perastu krajem XVIII vijeka nalazi se danas pod inventarnim brojem R XII u kolekciji rukopisa Nadžupskoga arhiva u Perastu, a tek je nedavno integralno objavljena.¹¹

O postojanju rukopisa naučnu javnost prvi su obavijestili Lovro Kukuljica (Bogišić, 1868: 292), (Vulović, 1873: 29) i Valtazar Bogišić (Bogišić, 1878: 134–135). Zapravo je njegovo otkriće bilo dio širih aktivnosti podstaknutih od strane Bogišića, a čiji je glavni protagonist bio upravo Vulović, što je rezultiralo notiranjem i spašavanjem znatnoga dijela bokeljskoga književnog nasljeđa kojem je prijetio pad u zaborav i nestajanje. Najbolje svjedočanstvo intenzivnih veza i zajedničkih napora usmjerenih u pravcu lociranja, opisa i dobavljanja brojnih rukopisa jeste prepiska između Bogišića i Vulovića koju je objavio Miroslav Pantić (Pantić, 1961: 200–231).

O rukopisu peraškoga patricija Nikole Mazarovića (7. X 1760. – 23. II 1851) Valtazar Bogišić je u predgovoru svoje znamenite antologije *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa* zabilježio ovo: „Rukopis Mazarovića, iz koga izvadismo deseterce kao paralele bugaršticama, mlađi je od Balovićeve, jer mu je na korici zabilježena g. 1775, u kojoj su pjesme napisane. Rukopis ima 472 str. 4°; od kojih ni jedna nije po sve prazna. – Sadržaj su u ovom rukopisu pjesme, najviše narodne u razmjeru deseterca. Bugarštice nema ni jedne. Osim posljednjih pet komada, rukopis je pisan vaskolik rukom Nikole Mazarovića. Tri su umjetne pjesme nekoga Jodza Šiloppi s početka našega vijeka, a dvije je prepisalo nekakvo nedouko đaće. Mazarović je, po svoj prilici,

¹⁰ Odlomak o Nikoli Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

¹¹ *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

najviše prepisivao pjesme iz drugih rukopisa“ (Bogišić, 1878: 134–135). Bilješka je nastala na osnovu nešto opširnijega opisa koji je dao Srećko Vulović, a koji se danas čuva u rukopisnome fondu Nadžupskoga arhiva u Perastu. No ona sadrži sve bitnije informacije o rukopisu, iako donosi i jednu pogrešku budući da Bogišić očito nije do kraja dobro rastumačio Vulovićevu informaciju da su u Mazarovićev rukopis naknadno dopisane pjesme peraškoga pjesnika Joza Šilopija (1788–1858), jer ih smješta na kraj rukopisa, đe im zapravo u rukopisu nije mjesto. Na posljednjoj stranici rukopisa nalazi se potpis Nikole Mazarovića i 1775. godina, pa je za razliku od nekih drugih zbirki ovoga korpusa, bilo lako odrediti zapisivača i vrijeme nastanka rukopisa. Istina, moglo bi se vjerovati da je Mazarović 1775. godine zapravo započeo s prepisivanjem pjesama te da je taj proces mogao duže trajati, budući da mu je tad bilo tek petnaest godina.

Nalik Pjesmarici Nikole Burovića, koja je prije nekoliko godina prvi put integralno objavljena, i rukopis Nikole Mazarovića čine pjesnički sastavi različite provenijencije i žanrovske pripadnosti. Ponajviše je u njoj glasovitih peraških počasnica i deseteračkih epskih pjesama, poglavito onih o peraškim istorijskim događajima i hajdučkim okršajima s Turcima, no nalazimo u njoj i usmenih lirskih pjesama različitoga žanra, među njima i onih „stidnih“, kao i pjesme raznih poznatih i nepoznatih dubrovačkih i bokeljskih pjesnika. Od onih identifikovanih pomenimo pjesme Marina Buresića, Paskoja Primovića, Vlada Menčetića i docnije upisane stihove Pava Kamenarovića i Joza Šilopija. Sve zajedno u zbirci se nahodi 146 samostalnih tekstova.

Andrija Balović¹²

Među rukopisima Arhiva HAZU u Zagrebu nahodi se obimom nevelika usmenoknjiževna pjesmarica na čijim je koricama fiksirano ime njezina vlasnika, kao i mjesto đe je nastala. Naime, u Arhivu obitelji Balović, kao zasebnoj cjelini arhivskoga fonda HAZU, pod rednim brojem 10, čuva se rukopis na čijim koricama je zapisano „Andrea Ballovich“, a odmah ispod toga imena još i „Perasto“. Rukopis čini 15 listova dimenzije 17 x 24 cm. Februara 2018. godine omogućeno nam je nesmetano proučavanje toga rukopisa.

U inventarnoj knjizi Arhiva HAZU rukopis je ovako opisan: „Rukopis pjesama počasnica, pisao Andrea Ballovich u Perastu koncem 19. stoljeća“. Taj je opis nedostatan po dva osnova. Prvi je taj što nije riječ o rukopisu koji donosi samo počasnice, kako bi se pomislilo iz opisa, jer su u njemu pored 80

¹² Ovaj odlomak objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

počasnica, od čega je 61 „muška“ i 19 „ženskih“, sačuvane i 4 deseteračke epske pjesme, koje se nalaze na samome početku rukopisa. Drugi je propust toga opisa što rukopis sasvim izvjesno ne potiče s kraja XIX vijeka. Na taj nas zaključak navodi grafija rukopisa koja odgovara grafiji drugih peraških rukopisa druge polovine XVIII i početka XIX vijeka. Podatak da je zbirka nastala krajem XIX vijeka zabilježio je i Pavao Butorac u svojoj monografiji *Kulturna povijest grada Perasta* (Butorac, 2011: 541), pa ostaje nedoumica kako se takva greška mogla potkrasti i tako odličnome poznavaoцу peraške starine. Zanimljivo je da rukopis u svojim popisima bokeljskih pisaca i djela ne pominje Srećko Vulović, čijom je zaslugom korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica sačuvan, a makar u osnovnim bibliografskim naznakama i predstavljen javnosti. Primjetno je da ime Andrije Balovića i oznaka Perast nijesu ispisani istom rukom kojim je sačinjen rukopis pjesmarice, pa smo mišljenja da ime na koricama upućuje na kapetana Andriju Krstova Balovića koji je krajem 60-ih godina XIX vijeka Srećku Vuloviću stavio na raspolaganje izvjesne rukopise iz bogate rukopisne ostavštine svoje familije (Pantić, 1961: 210), dok je ruka kojom je zapisan najveći broj pjesama ovoga zbornika vjerovatno pripadala nekom njegovom pretku. Pretpostavka da bi to mogao biti njegov imenjak, znameniti peraški polihistor Andrija Balović (1721–1784), kojega neki autori spominju i kao sakupljača usmenoknjiževne baštine (Milošević & Brajković, 1878: 82; Pantić, 1978: 115), odbačena je nakon poređenja rukopisa pjesmarice s Balovićevim rukopisom *Analli di Pirusto* koji se čuva u Muzeju grada Perasta. Rukopis *Anala* Andrije Balovića ustupio nam je na uvid direktor Muzeja grada Perasta, mr Dušan Medin, na čemu smo mu veoma zahvalni.

Ovaj ćemo rukopis nazvati pjesmaricom Andrije Balovića misleći pri tom ne na njenoga hipotetičkoga sastavljača, već na ličnost kod koje je rukopis pronađen 60-ih godina XIX vijeka i zahvaljujući kojoj je sačuvan. Da je rukopis u drugoj polovini XIX vijeka bio svojina kapetana Andrije Krstova Balovića svjedoči i bilješka Valtazara Bogišića koju smo pronašli u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića HAZU u Cavtatu. Istražujući rukopisnu zaostavštinu Valtazara Bogišića, što nam je omogućila predana čuvateljica Bogišićeva legata, direktorica Muzeja mr sc. Stane Đivanović, februara 2018. godine u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 184, naišli smo na nepotpuni prijepis ove pjesmarice, uz koju je Bogišić notirao osnovne podatke o njoj. Za preciziranje vremena postanka i utvrđivanje mjesta gdje je zbirka pronađena vrijedna je ova Bogišićeva nota: „Pisan je negdje okolo početka našega vijeka (XIX vijeka – primj. A. R.) a svojina je Andrije Balovića.“ Zbornik smo priredili za štampu i nedavno publikovali.¹³

¹³ *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Alek-

Ivan Kolović¹⁴

Prvi trag postojanja pjesmarice potekle u porodici Kolović zabilježio je Srećko Vulović u pismu Valtazaru Bogišiću 25. maja 1869. godine. Informišući Bogišića o rukopisima zbirki usmenih pjesama koje je našao u Perastu, Vulović pominje i dotad nepoznati rukopis: „...dosad nagjoh jedan rukopis jednoć svojina kuće Kolovića-a, a danas jednoga moga prijatelja (cijenim da je ista ruka napisala ovoga i onoga Mazarovića ali ovi je mnogo siromašniji nema u svemu 69 lista a najmanje su narodne pjesme“ (Pantić, 1961: 210–211). U napomeni uz ovaj podatak Miroslav Pantić, priređivač korespondencije Vulovića i Bogišića, veli: „Taj rukopis nikada nije dospio u Bogišićeve ruke, a i sada je neizvesno gde se nalazi“ (Pantić, 1961: 210–211).

„Kolovića rukopis“ Vulović će u prepisci pomenuti još nekoliko puta, da bi u pismu od 1. maja 1891. godine precizirao da se rukopis nalazi i dao njegovu ocjenu: „Rukopis Kolovića danas je svojina Jug. Akademije. On nema nikakve važnosti, jer nema ni cigle pjesme koja se nebi nalazila u zbirci Mazarovića“ (Pantić, 1961: 228). Sličnu ocjenu vrijednosti, ali uz preciziranje mogućega vremena postanka, Vulović je gotovo dvije decenije ranije saopštio u prilogu „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“: „Kolovića zbirka, pisana na svršetku prošloga vijeka. Ova nije zbirka velike dragocjenosti jer nešto iz Balovića a nešto iz Mažarovića zbirke mislim da je prepisana“ (Vulović, 1873: 29). Čini se da je Vulović na još jednome mjestu pomenuo ovu zbirku, ne navodeći joj ime. Naime, u neobjavljenom i nedatiranom rukopisu „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, koji smo pronašli u Vulovićevoj zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu,¹⁵ Vulović daje opis nekoliko zbirki koje je prikupio o Perastu, a među njima pominje i jednu koja „ima 14 pjesama epičkih a ostalo su ženske i koja iz erotičku iz dubrovačkih pjesnika. Ima st. 138 u običnoj veličini. Ova cijenih je da je prepisana na svrsi 18° vjeka.“ Po obimu, datiranju i sadržaju reklo bi se da i na tome mjestu Vulović u vidu ima „Kolovića rukopis“.

Vulovićev podatak o „rukopisu Kolovića“, bez šire elaboracije, preuzelo je nekoliko autora koji su više ili manje uzgredno pisali o peraškim usme-

sandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

¹⁴ Odlomak o Ivanu Koloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izveštaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovde smo prenijeli samo naš dio teksta.

¹⁵ Taj je članak, kako izgleda, Vulović poslao Lovru Kukuljici, uredniku almanaha *Dubrovnik*, no do njegova štampanja nikad nije došlo, o čemu je Vulović izvijestio Bogišića u pismu 9. juna 1872. godine (v. Pantić, 1961: 213). Jedan prijepis toga članka nalazi se i među Vulovićevim spisima u Muzeju i zbirci Valtazara Bogišića.

noknjiževnim zbirkama (Milošević, 1983: 53; Butorac, 1999: 363 i 366). Da je Ivan Kolović ličnost zaslužna za nastanak te zbirke, prvi je utvrdio Miroslav Pantić. U knjizi *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske* Pantić opisuje neke peraške usmenoknjiževne zbirke, pa pominje i zagonetni Kolovićev rukopis: oko kojeg „se starao Peraštanin Ivan Kolović, počev od kraja XVIII veka, pa sve do 1805. kako izgleda“ (Pantić, 1990: 242–243). Uz taj za nauku novi podatak Pantić daje i napomenu: „I tu zbirku pominje S. Vulović u nav. *Popisu*, uz ocenu podosta preteranu (‘ova nije zbirka velike dragocjenosti, jer nešto od Balovića, a nešto iz Mažarovića mislim da je prepisana’). Pošto nam je pošlo za rukom da je nađemo i identifikujemo, možemo reći da u njoj ima i nešto lepih pesama koje se ne nalaze u zbirkama Julija Balovića i Nikole Mazarovića“ (Pantić, 1990: 243). Kako u poznijim radovima, bar koliko nam je poznato, Pantić nije detaljnije pisao o ovome svom otkriću, naučna je javnost ostala uskraćena za objašnjenje kako je Ivan Kolović¹⁶ identifikovan kao sastavljač zbirke, kako je datirana, đe se zbirka nalazi i, u konačnom, koje su to pjesme koje donosi.

Istražujući u Arhivu HAZU februara 2018. godine, tragom napomene Srećka Vulovića, pronašli smo i taj rukopis. U inventarnoj knjizi Arhiva rukopis je zaveden pod brojem IV a 28 i naslovljen „Pjesni razne (s. XVIII)“. Dimenzije rukopisa su 14,5 x 19,5 cm. Pored nekih sitnijih ispisa na potkorici zbirke, zabilježeno je rukom Srećka Vulovića „Zbirka Kolovića na svršetku prošlog vjeka“. Ko je sastavljač zbirke i kad je sačinjena, odnosno dovršena, saznajemo iz bilješke na posljednjoj strani đe je rukopisom kojim je pisana cijela zbirka upisano – „Giovanni Collovich“, a odmah ispod i „Perasto 1805“. Da je Pantić bio u pravu i kad je riječ o strukturi zbirke uvjerali smo se nakon pažljivoga pregleda i upoređivanja s pjesmaricom Nikole Mazarovića. Naime, od 45 pjesama koje donosi zbirka Ivana Kolovića, pri čemu je jedna pjesma dva puta zabilježena pa bismo mogli reći da zbirku čine 44 pjesme i jedna varijanta, njih 20 su novina u odnosu na pjesmaricu Nikole Mazarovića, tako da možemo odbaciti nepovoljnu ocjenu Srećka Vulovića o njezinoj vrijednosti koja je vjerovatno i dovela do prestanka naučnoga interesovanja za tu zbirku. Kad je riječ o usmenoknjiževnim tekstovima, ova zbirka sadrži deset deseteračkih epskih pjesama, sve odreda prisutnih i u zborniku Nikole Mazarovića, potom jednu osmeračku epsku pjesmu, takođe zabilježenu i kod Mazarovića te 8 usmenih lirskih pjesama, pri čemu su 3 zabilježene i u rukopisu Nikole Mazarovića, a 5 pjesama koje bismo mogli svrstati u ljubavne lirske pjesme

¹⁶ Naša nastojanja da u maticama krštenih i umrlih Crkve Svetoga Nikole u Perastu dođemo do podataka o Ivanu Koloviću, nažalost nijesu dala rezultate. Jedini trag na koji smo naišli jeste pomen Ivanova drugog sina Luke koji je prema matici umrlih preminuo juna 1834. godine u 49. godini života. V. NAP MAN XXI.

nijesu poznate iz drugih prijepisa. Kolovićeve zbirke objavljena je u cjelosti 2020. godine.¹⁷

Tripo Smeća

Da se i peraški polihistor Tripo Smeća (1755–1814)¹⁸ bavio sakupljanjem usmenoknjiževnih tekstova saznajemo na osnovu bilješke Srećka Vulovića (Vulović, 1873: 27). U tekstu iz 1873. godine Vulović veli: „Smeće zbirka, sakupljena od kneza Tripa na svršetku prošloga il na početku našega vijeka, i ova se u većini slaže s ostalim zbirkama, te sva dragocjenost ovijeh različitih zbiraka sastoji se u tome što bi mogle koristiti uzporegjenjem rukopisâ za varijante prosuditi, i za rješenje mnogih nejasnih riječi“ (Vulović, 1873: 29).

Tako se pravnik i erudita Tripo Smeća, autor tragedije *Skenderbeg*, istoričar i pisac *Prirodoslovnoga rječnika*, u poslu prikupljanja i očuvanja usmenoknjiževne baštine pridružio probranome krugu peraških knjigoljubaca XVIII i XIX stoljeća. Osim Vulovića Smećin sakupljački rad pominju i drugi autori, ali isključivo na osnovu informacija koje donosi Vulović (Rotković, 1976: 146; Butorac, 2011: 582). No o sudbini zbirke usmenih pjesama koje je sakupio Tripo Smeća nema dovoljno vijesti. Istražujući njegovu zaostavštinu u Arhivu HAZU u Zagrebu i Nadžupskome arhivu u Perastu, nijesmo uspjeli ući u trag njegovoj usmenoknjiževnoj zbirci. Nagovještaj sudbine te zbirke možda možemo pronaći u podatku koji Vulović saopštava Valtazaru Bogišiću u pismu od 1. maja 1891. godine: „Danas ne mogu Vam pomoći jer svi rukopisi Smeće odnio ih je sobom u Beč sin pok. odvjetnika Smeće“ (Pantić, 1961: 229).

Ipak, ako i nije danas poznato će se Smećin rukopis nalazi, njegovu je sadržinu moguće ustanoviti na osnovu građe iz zaostavštine Valtazara Bogišića. U Muzeju i zbirci Valtazara Bogišića u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 188, pronašli smo rukopis pisan Bogišićevom rukom naslovljen „Ruk. Tripa Smeće sad Balovića“. Nije riječ o kompletnome prijepisu izvorne zbirke Tripa Smeće, nego o Bogišićevim napomenama vezanim za taj rukopis i bilješkama o razlikama između varijanata pjesama u tome zborniku i *Pjesmarici Nikole Mazarovića*. Tim nam je svojim opisom i pedantnim notiranjem razlika u varijantama Valtazar Bogišić omogućio da rekonstruišemo

¹⁷ *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

¹⁸ Dilemu oko godine rođenja i smrti razriješila je Anita Mažibradić, ukazujući na to da su pod istim imenom i prezimenom krajem XVIII i početkom XIX vijeka, u Perastu djelovala dva člana familije Smeća (Mažibradić, 2011: 190).

rukopis čiji nam original više nije dostupan. O rukopisu Bogišić bilježi da je na formatu četvrtine, da sadrži 16 listova, da je nastao krajem XVIII ili početkom XIX vijeka, da sadrži i ime prepisivača konta Tripa Smeće. U zbirci se nahodi 17 pjesama, od kojih je prva prijepis pjesme Ignjata Đurđevića „Vrh slave jezika slovinskoga“, a preostale su deseteračke epske pjesme, sve sreda poznate iz drugih rukopisa nastalih u Perastu. Bogišić, čini se s punim pravom, ukazuje na mogućnost da je Smećina pjesmarica zapravo prijepis dijela zbirke Nikole Mazarovića jer se u njima istovjetne pjesme pojavljuju čak i u istome rasporedu (osim u jednome slučaju). Ako usljed odsustva originalnoga rukopisa danas ne možemo više reći o grafiji i drugim karakteristikama te zbirke, Bogišićeve napomene više su nego dovoljan smjerokaz za rekonstrukciju njenoga sadržaja.

Jozo Matikola Šilopi

Ime Joza Matikole Šilopija (1788–1858) kao sakupljača usmenoknjiževne baštine ne sriječemo u objavljenim tekstovima Srećka Vulovića koji su temelj za rekonstrukciju korpusa usmenoknjiževnih zbirki Perasta. Taj ga vrijedni arhivar bokeljskoga kulturnog nasljeđa ipak pominje u pismu Valtazaru Bogišiću od 13. novembra 1877. godine ispravljajući vlastiti propust učinjen u svojim ranijim napisima: „Za Joza Šilopi koga sam u obe rasprave zaostavio baš nepravedno znam da je u osmercu dugu šaljivu i pecavu satiru peraštanom sastavio i još u osmercu preveo Vitorelia anakreontike mnogo krasno. Njegovе talijanske poslanice prijateljima tako su lijepo pisane da bi rekli odma koliko se približuju stilu Gozzia“ (Pantić, 1961: 222).

Ako je Šilopijev sakupljački rad Vulović propustio da pomene, iako je nesumnjivo znao za njega, to nije učinio Miroslav Pantić, nakon Vulovića svakako najzaslužniji proučavatelj bokeljskoga usmenoknjiževnog blaga. Baveći se dugo proučavanjem zaostavštine Valtazara Bogišića u Cavtatu, Pantić je morao naići na Bogišićeve bilješke koje upućuju na Joza Šilopija kao jednoga od važnih sakupljača usmene književnosti Boke na prijelazu iz XVIII u XIX stoljeće, pa ga u tome svijetlu i spominje u jednome svom ranom radu, navodeći, doduše, pogrešne datume rođenja i smrti,¹⁹ što nije rijetka zabuna u našoj književnoj historiografiji, uzrokovana pojavom većega broja ličnosti s istim imenom i prezimenom u istoj epohi. Tu je zabunu, za kojom su se povelj drugi autori (Milošević, 1983: 53), ispravio sâm Pantić u jednome svom poznijem radu (Pantić, 1990: 242). Da je Pantić podatak o Šilopiju kao sakupljaču

¹⁹ U jednome svom ranom prilogu Pantić kao godinu rođenja Joza Šilopija navodi 1721, a kao godinu smrti 1784. (Pantić, 1963: 28)

usmene književnosti zaista pronašao u Bogišićevoj zaostavštini, uvjerali smo se proučavajući prvu kutiju „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatu. U rukopisu pisanom rukom samoga Bogišića pod inventarnim brojem 185 našli smo prijepis zbirke počašnica. Za rukopis s kojega je prepisao tu zbirku Bogišić veli da je formata osmine, na 12 listova, da je pisan rukom Joza Šilopija te da je vlasništvo Srećka Vulovića. Na osnovu opisa strukture zbirke koju daje Bogišić izvjesno je da je baš na tu zbirku Vulović mislio opisujući jedan od rukopisa do kojih je došao još na početku svojega bavljenja poslom prikupljanja usmenoknjiževnoga nasljeđa, u neobjavljenoj članku „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, danas pohranjenome u Nadžupskome arhivu u Perastu: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. Četeri nijesu od velike važnosti. U jednoj nema nego 70 počašnica, u troje razdijeljene muške, ženske i šaljive, svega nema nego 24 strane u maloj veličini. Lasno je da je prepisana u početku našega vjeka kao i druge dvije.“ Čini se da je baš tu zbirku imao u vidu Vulović u pismu Bogišiću od 3. jula 1873. godine: „Opet Vas molim, ako i znam da je suviše, da one nečedne počasnice ne bjelodanite, lasno je da bi se doznalo da ih od mene dobiste te bi mi to većih neprilika na mene navuklo...“ (Pantić, 1961: 216). Naša nastojanja da uđemo u trag originalnoj zbirci nijesu urodila plodom, pa danas raspoložemo samo njezinim prijepisom koji je sačinio Valtazar Bogišić. Po svemu sudeći Jozo Šilopi je sastavljač još jedne manje zbirke počašnica, čiji se prijepis takođe nalazi u Muzeju i zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatu. U Naučnome arhivu Muzeja u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“ pod brojem 193 čuva se prijepis zbirke počašnica pisan rukom Srećka Vulovića, a koja sadrži trinaest počašnica posvećenih peraškim duhovnicima i uglednicima. Na samome početku rukopisa nalazi se napomena: „Sa jednoga lista g. Tripa Nenadića, rukom Joza Šilopija“, a notirana je i godina 1809. Naslov rukopisa je „Počašnice u jednu zgodu od gošćenja, od popova peraškijeh“. Taj rukopis pominje Bogišić i u jednome neobjavljenom pismu Srećku Vuloviću koji je sad, zajedno s drugom obimnom Vulovićevom korespondencijom, svojina Nadžupskoga arhiva u Perastu. Pismo se nalazi u fascikli s oznakom „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“ i u njemu Bogišić svjedoči: „U jednoj svezci od 8 listića i 8° dobih od Vas prijepise od dvije zbirčice počašnica: jedna jih ima 13 i zapisano je da je prepisana iz jednog lista g. Tripa Nenadića rukom Joza Šilopi okolo 1809. g.“

Iako to niđe dosad u literaturi nije notirano, izvjesno je da je pored tih zbirki počašnica Jozo Šilopi zapisivač još jedne zbirke usmenih pjesama. Riječ je o zbirci koju smo pronašli u Arhivu HAZU pod inventarnim brojem I c 37 i koja, bar koliko nam je poznato, do danas nije pominjana u literaturi. Rukopis je veličine 20 x 29 cm, na naslovnoj strani rukom koja nije sačinila

zbornik upisan je naslov „Junačke pjesme iz Perasta s pjesmom od dužda mletačkoga od 1791“. Tim naslovom su zapravo objedinjene dvije cjeline – zbornik koji čini 5 deseteračkih usmenih pjesama pisanih rukom Joza Šilopija i manji dokument koji je umetnut među korice zbornika dimenzija 10 x 14,5 cm u kojem je nekom drugom rukom zapisana pjesma „Pisma principa mletačkoga od god. 1791“. Na poleđini naslovne strane nalazi se kratka bilješka napisana rukom Srećka Vulovića: „Kupljeno u Perastu od Šilopija“. Da je riječ o zbirci koju je zabilježio Jozo Šilopi, uvjerali smo se poredeći taj rukopis s rukopisom nekoliko pjesama unešenih u *Pjesmaricu Nikole Mazarovića*, a za koje je nesumnjivo dokazano da su pisane rukom Joza Šilopija, o čemu je pisao Miroslav Pantić: „Peraški pesnik Jozo Matikola-Šilopić (20. III 1788–8. II 1858) uneo je u zbornik Nikole Mazarovića tekstove pod naslovima *Pjesan od ženidbe*, *Pjesan bosanska* i *Izagnanje Francuza iz Kotorske Boke g. 1813 i 1814*. Sve su to umetničke tvorevine, a autor i prvih dveju najverovatnije je sam Šilopić, kao što je sigurno autor trećoj od tih pesama“ (Pantić, 1961: 216). Šilopijevom rukom pisane se i pjesme koje se pod nazivom „Pjesme iz Perasta, rukopisi“ pod signaturom I c. 39 čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu. Nije riječ o klasičnoj zbirci pjesama, već o Šilopijevim zapisima 4 pjesme, 1 usmene i 3 autorske provenijencije (1 Ivana Krušale i 2 Vlada Menčetića), sve odreda poznate i u drugim prijevima, koje je objedinio Srećko Vulović, čije kratke bilješke o kupovini i prijepisu pjesama sriječemo na margini rukopisa. Spomenimo ovde i to da je na jednu zbirku pjesama pisanu Šilopijevom rukom ukazao i Pavao Butorac, navodeći da ju je na pregled dobio od Marka Lučića (Butorac, 2011: 535). Butorac navodi da se u toj zbirci nalazi peraška pjesma „Oj vesela, veselice“, a kako tu pjesmu nijesmo pronašli ni u jednom Šilopijevu rukopisu identifikovanom tokom ovoga istraživanja, izvjesno je da bi se u privatnim kolekcijama mogla pronaći još poneka Šilopijeva zbirka. Butorac dodaje da se u toj zbirci može pronaći još „gdjekoja ljubavna“ pjesma „ne bez osjećaja“, pa je po njemu Šilopi „jedini domaći pisac, koji se barem donekle *ex professo* pozabavio ovom vrstom pjesništva“ (Butorac, 2011: 535).

Iako gotovo sasvim zaboravljen kao sakupljač usmenoknjiževnoga nasljeđa, Jozo Šilopi se ovim istraživanjem identifikuje kao sastavljač čak četiri zbirke i autor većega broja prijepisa, što mu obezbjeđuje značajno mjesto u krugu peraških čuvara usmenoknjiževnoga blaga s kraja XVIII i početka XIX stoljeća.

Krsto Balović

Da je osim zbirke Julija Balovića u porodici Balović bilo još zbirki pjesama zabilježio je još u prvome nastavku svojega „Popisa narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Srećko Vulović. Nabrajajući pronađene usmeno-

književne zbornike, Vulović pominje i: „Tri sveska pjesancâ G. Balovića, u kojima su pjesme što se u Balovića velikoj zbirci ne nalaze“ (Vulović, 1873: 29). Dvije od te tri zbirke Vulović spominje i u neobjavljenome prilogu „Njke stare zbirke narodnijeh pjesama“ ne navodeći, doduše, da zbirke dolaze iz familije Balović: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. (...) Treća ima samo 7 junačkih kojim je predmet viteštva peraških junaka ima 80 str. Četvrta još je manja nema svega nego 3 poduže junačke pjesme a samo 50 strana veličina je kao i drugih.“

„Malu pjesmaricu Balovićevu“ spominje u svojoj monografiji i Pavao Butorac, misleći izvjesno pritom na zbirku koju smo identifikovali kao pjesmaricu Andrije Balovića (Butorac, 2011: 541). Tri zbirke potekle od raznih Balovića bilježi i Miroslav Pantić, ukazujući na nepreciznost Vulovićeva opusa: „Te tri zbirke, u kojima ima malo novih tekstova narodnih pesama, nego su u njima mahom prepisi i varijante pesama poznatih i iz drugih zbirki, nije radio Julije Balović, kako bi to proisticalo iz rđavo stilizovane naznake u navođenom *Popisu narodnih bokaških spisatelja i njihovijeh dijelâ* od Srećka Vulovića. Njih su načinili razni Balovići krajem XVIII veka, a i na početku XIX veka“ (Pantić, 1990: 242–243).

Prvu od tih zbirki koje spominju Vulović i Pantić identifikovali smo kao pjesmaricu Andrije Balovića i o njoj je već bilo riječi, a preostale dvije zbirke po svemu sudeći prijevizi su kapetana Krsta Balovića. Za jednu od njih, koju smo pronašli u Arhivu HAZU u prvoj kutiji Arhiva obitelji Balović, pod brojem 4, izvjesno je da je pisana rukom kapetana Krsta Balovića jer se njegov potpis nalazi na poledini rukopisa, a, za razliku od ostalih zbirki toga korpusa, na osnovu bilješki ispod svake pjesme moguće je ustanoviti i vrijeme kad su pjesme prepisane. Riječ je o aprilu 1833. godine. Rukopis čini 39 listova formata 14 x 19,5 cm i sadrži 7 deseteračkih epskih pjesama pri čemu je prva od njih djelo Ivana Krušale.

Treću zbirku familije Balović nijesmo uspjeli pronaći ni u Zagrebu ni u Perastu, no njen smo prijepis našli u drugoj kutiji „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Na omotnici prijepisa Bogišićevom je rukom upisano: „Valović mali rukopis od tri pjesme, t. j. II, N 63“, dok se na poledini omotnice nalaze osnovni podaci o rukopisu pisani rukom Srećka Vulovića. Vulović veli da je riječ o malom rukopisu koji je svojina porodice Balović te da ga čine tri pjesme, a o vremenu postanka i mogućem zapisivaču iznosi hipotezu: „Na rukopisu nije zabilježeno kad su bile prepisane al buduć da je ruka kap. Krila Balovića (kako cijenim) ter buduć da na drugom takođe malom rukopisu istom rukom napisanijem zabilježena je godina 1833 to se može rijeti da oko iste godine on i one prepisane. (Ruk. ima 50 strana male veličine).“

Kako original zbornika nijesmo uspjeli pronaći u dostupnim arhivima pa time nijesmo bili u prilici provjeriti Vulovićevu pretpostavku o Krstu Baloviću kao prepisivaču i toga zbornika, ne preostaje nam drugo do da s izvjesnim oprezom prihvatimo njegovo tumačenje i u kapetanu Krstu Baloviću prepoznamo zapisivača (ili preciznije – prepisivača) dvije manje zbirke peraških deseteračkih usmenih pjesama.

Obje zbirke objavili smo u istoj knjizi pod naslovom *Pjesmarice Krsta Balovića*.²⁰

Zbornici počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu

Peraške počašnice često se srijeću kao tema u korespondenciji Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića (Pantić, 1961: 213, 216, 222, 225–226, 228 i 229). Iz te korespondencije se, doduše, ne može saznati precizno ni koliko je rukopisnih zbirki počašnica Vulović pronašao u Boki Kotorskoj ni ko su zapisivači tih zbirki, no da je tih zbirki bilo veći broj zaključujemo iz pisma od 1. maja 1891. godine, đe Vulović Bogišića podseća da se u većim zbirkama počašnice mogu naći u pjesmaricama Nikole Burovića, koju on u nedoumici oko njena zapisivača pominje samo kao „onu što je Vi kupiste od Smeće“, i Nikole Mazarovića, koju on naziva rukopisom „Mazarovića-Kolovića“. Primjetno je da Vulović tu ispušta da pomene pjesmaricu Andrije Balovića u kojoj su počašnice u istim koricama s deseteračkim epskim pjesmama. U nastavku Vulović zaključuje: „Ostale zbirke počašnica nalaze se u posebnim knjižicama gdje osim počašnica nema ništa drugo“ (Pantić, 1961: 229). U „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ isti autor spominje dvije zbirke počašnica, ne dajući preciznije podatke o njima, osim da je jedna krajem XVIII, a druga početkom XIX vijeka prepisana (Vulović, 1873: 29). Jednu zbirku počašnica Vulović pominje i u rukopisnome članku „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, no za nju je već utvrđeno da je zapisana od Joza Matikole Šilopija.

Među Vulovićevim hartijama u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo jednu obimom neveliku zbirku počašnica čija grafija upućuje na kraj XVIII ili početak XIX vijeka kao vrijeme njena postanka. Rukopis se nalazi u kutiji Miscellanea III PJ i do danas, koliko nam je znano, nije bio poznat naučnoj javnosti. No ako o njoj nije bilo riječi u objavljenim naučnim priložima, njen smo opis i djelimični prijepis pronašli onđe đe se i danas čuva najveći dio prijepisa bokeljskoga usmenoknjiževnoga blaga do XIX stoljeća. Riječ

²⁰ *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

je, razumije se, o Muzeju i zbirci Valtazara Bogišića u Cavtatu. Bogišić je izvršio djelimičan prijepis rukopisa, prepisujući samo one počašnice koje nije mogao naći u drugim zbirkama i taj se prijepis danas čuva pod brojem 186 i naslovom „Dva lista u g. S. Vulovića“ u I kutiji „Narodnih pjesama“. O zbirci na samome kraju prijepisa Bogišić piše: „Dva posebna lista proste hartije u 4° pisana neđe okolo početka našega vijeka. Sadržaj im je počašnice, na jedno-mu ih ima 24 na broju ‘za ljudi’, na drugomu 12 za žene. Osim toga imaju tri bilješke talijanske i jedna latinska koje se nas ne tiču (...) Rukopis je vlastina g. S. Vulovića i ako je noviji ja ga upotrebih jer je lako prijepis iz starijega koji mi ne dođe do rukā.“ Reklo bi se, dakle, da je Bogišić na osnovu grafije rukopisa koji mu je Vulović dostavio na uvid zaključio da je riječ o prijepisu sa starijega izvornika. S tim bismo se Bogišićevim zaključkom mogli saglasiti, no do toga hipotetičkog starijeg rukopisa nijesmo uspjeli doći u dostupnim arhivskim fondovima.

Spomenimo ovđe još i jedan sasvim kratki prijepis zbirke počašnica sačinjen rukom Srećka Vulovića koji se čuva u fascikli *Miscellanea* III, V, Rad I u Nadžupskome arhivu u Perastu. Prijepis je naslovljen „Peraške počašnice“ i čini ga svega 8 počašnica.

Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis

Temat o peraškim pjesmaricama bio bi nepotpun ukoliko se ne bismo osvrnuli na jedan od najstarijih rukopisa toga korpusa koji je danas, nažalost, zagubljen. U pismu od 9. juna 1872. godine Srećko Vulović obavještava Bogišića da je pronašao „najbogatiju zbirku pjesama pisanu okolo 1670 [*pod redovima dopisano*: ruka je nadbiskupa And. Zmajevića]“, a pored te zbirke i „istom rukom jedan dram (ili dvogovor) vrhu Kosovske bitke u starom mjerilu“ (Pantić, 1961: 213). Ti su se rukopisi nalazili tada u biblioteci peraškoga plemića Frana Smeće. U napomeni uz taj podatak iz pisma Srećka Vulovića istoričar književnosti Miroslav Pantić piše: „To je tzv. *Drugi rukopis Andrije Zmajevića*, dakle još jedan rukopis koji je S. Vulović, ko zna s koliko prava, pripisao glasovitom Peraštaninu iz XVII veka. U njemu je, pored pomenute drame o Kosovskom boju (Vulović je zove *Dvogovor*) još i jedna bugarštica o istom predmetu, dosad neštampana. Ne zna se gde je danas taj rukopis, ali se njegov prepis, rađen rukom S. Vulovića, čuva među Bogišićevim hartijama“ (Pantić, 1961: 213). Taj rukopis Vulović kao Zmajevićev spominje i u „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine (Vulović, 1873: 10). Dramski dio rukopisa, na osnovu prijepisa koji je sa saradnicima izradio Srećko Vulović, publikovao je Miroslav Pantić u dodatku rada „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“ (Pantić,

1971: 383–406). U tome opširnom članku Pantić je osvijetlio istorijat rukopisa te dao važna zapažanja o dramskome tekstu, dokazavši da nije riječ o produktu lokalne tradicije, već o slobodnoj dramatizaciji jednoga rukopisa još uvijek neodgonetnutoga porijekla, poznatoga iz više prijevika i različito nazivanog no uvijek u naslovu imajući sintagmem *Žitije kneza/cara Lazara*. Zašto uz dramu Pantić nije publikovao i bugaršticu koju rukopis sadrži ostaje nepoznanica. U tome tekstu on donosi i napomenu da se prijevik rukopisa čuva u II kutiji Bogišićeve biblioteke u Cavtatu. Međutim, u II kutiji na koju Pantić upućuje danas toga rukopisa nema. Umjesto rukopisa tamo smo zatekli omotnicu na kojoj piše „Bugarka (starinski rukopis)“, a ispod Bogišićevom rukom dopisano „Rukopis s. d. Zmajevića“, no između dva lista omotnice nema ničega. Postoji, doduše, mogućnost da se ta omotnica odnosi na pjesmaricu Nikole Burovića, koja se danas nalazi izvan kutije II, na što upućuju Bogišićeve bilješke o stranicama koje nedostaju u rukopisu. U kutiji II pronašli smo na parčetu papira ostavljeno svjedočanstvo Gracije Brajkovića datirano 5. I 1976. godine: „Ovdje trebalo bi – po inventaru – da stoji: X Rukopis Zmajevića II (...) Rukopis nisam našao ni u ovoj kutiji ni u kutiji I“. Što se dogodilo s prijevikom rukopisa u tih nekoliko godina otkako ga je Pantić locirao u Cavtatu do trenutka kad ga Brajković ondje više nije mogao naći, ostaje nepoznanica. Bugaršticu iz te zbirke Pantić je objavio u jednom docnijem radu (Pantić, 1989: 79–84). Kako je original rukopisa nestao, a više ne raspoložemo ni jedinim prijevikom, preostaje da još samo damo jednu napomenu o njegovu mogućem zapisivaču. Trudom Gracije Brajkovića danas je utvrđeno da je rukopis koji Vulović pominje kao Zmajevićev rukopis I pisan rukom Nikole Burovića (Brajković, 1982: 128). Sam je Vulović u kasnijoj fazi svojega rada uočio nelogičnost pripisivanja toga rukopisa Zmajeviću, pa u pismu Bogišiću od 1. maja 1891. godine veli: „Rukopis Zmajevića tako od mene prozvan pogrešno jer rukopis dosta naliči autografu nadb. Zmajevića, a danas Vaša svojina; iz dobe nekih pjesama vidi se da je pisan poslije smrti Zmajevića“ (Pantić, 1961: 228). Malo dalje Vulović u pismu pominje i drugi rukopis, o kojemu je ovđe riječ, no ipak Zmajevićovo autorstvo ne nijeka decido kao kad je riječ o prvome rukopisu: „Drugi rukopis Zmajevića tako naliči na njegov autograf da ga i danas držim za njegovim, ali i vrlo naliči gornjemu. Tko ga je pisao ako nije njegov neznam; a tko je auktor dvogovora takodjer za mene je tajna“ (Pantić, 1961: 228). Bez originalnoga rukopisa, koji je po svemu sudeći zajedno s ostalim rukopisima familije Smeća završio u Beču, de mu gubimo dalji trag, danas nije moguće utvrditi ko bi mogao biti autor pjesmarice koja nas zanima u prvome redu zbog bugaršice čiji nam je tekst danas dostupan zahvaljujući Pantićevu izdanju. Pantić je ukazao na detalje iz „dvogovora“ koji upućuju na zaključak da Andrija Zmajević ipak nije autor rukopisa. Naime, u rukopisu „dvogovora“ kao godina održavanja

Kosovskoga boja navedena je 1348, dok je u *Ljetopisu crkovnom* Zmajević Kosovski boj smjestio u historijski tačan kontekst, odnosno u 1389. godinu. Između „dvogovora“ i *Ljetopisa crkovnog* Pantić je uočio i druge neusklađenosti (Pantić, 1971: 372). Iako se na Vulovićovo poređenje rukopisa ne možemo osloniti do kraja, njegovo uvjerenje da su dva rukopisa pisana istom rukom, ali i podatak iz njegova članka „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ da je Smećama rukopis „prišo od kuće Burovića“, mogli bi uputiti na pretpostavku da je autor i toga rukopisa, najčešće imenovanog *Rukopisom Zmajevića II*, Nikola Burović. Dalje od pretpostavke ne možemo poći ukoliko se rukopis odnekud ipak ne pojavi i razriješi ove nedoumice.

Drugi identifikovani ili korišćeni izvori

U rukopisu kojemu je Gracija Brajković dao ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika*, pohranjenu pod oznakom RV u Nadžupskome arhivu u Perastu, pored brojnih tekstova bokeljskih i dubrovačko-dalmatinskih pjesnika, pronašli smo na strani 85 bugaršticu pod naslovom „Bugarka od Kotora“. Taj zapis spominje Vulović u prepisci s Bogišićem (Pantić, 1961: 215), a na komadiću papira umetnutom u knjigu Gracija Brajković ostavio je bilješku o mogućem zapisivaču: „Rukopis i crnilo, osobito posljednjih stihova ove pjesme kao da su Antuna Bisanti.“ Kako je riječ o pjesmi čija se varijanta srijeće i u Nenadićevu zborniku IV a. 30, a iz toga je zbornika objavio i Bogišić u knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, spominjemo je kako bismo ukazali na još jedno ime zapisivača usmene književnosti u Boki s kraja XVIII vijeka.

Tokom rada na prikupljanju građe naišli smo na veći broj pojedinačnih prijepisa pjesama. Nekoliko njih pod brojem I c. 39 i pod naslovom „Pjesme iz Perasta, rukopisi“ pregledali smo u Arhivu HAZU u Zagrebu, o čemu je već bilo riječi. List prijepisa na kojem je jedna cjelovita i tri nepotpune deseteračke epske pjesme pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu u kutiji *Miscellanea III PJ*. U istoj kutiji nalaze se i dva prijepisa deseteračke pjesme o špiljarskoj bici, koju nismo našli u drugim prijepisima, kao i veći broj pojedinačnih prijepisa deseteračkih pjesama poznatih iz drugih rukopisa. Konačno, u Državnome arhivu u Splitu u Arhivu obitelji Balović (HR DAST – 371) pod signaturom OAB IV/4 pronašli smo deseteračku epsku pjesmu „Pjesna od boja morskoga među Prelakom cap. Nika Dabovića i jednom velikom tarrantom barbareškom“, koja je varijanta pjesme zabilježene u pjesmarici Joza Šilopija koju se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu.

Budući da su pjesme koje smo identifikovali u pojedinačnim prijepisima pretežno varijante onih poznatih iz većih zbirki, ovde ih notiramo kao svojevrsnu dopunu bibliografiji bokeljske usmenoknjiževne baštine.

Literatura

- Balović, Julije (2004). *Pratichae schrivaneschae*. Priredila Ljerka Šimunković. Split: Državni arhiv.
- Biti, Vladimir (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bogišić, V. (1868). „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868*: 279–292.
- Bogišić, Valtazar, prir. (1878). *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I. Beograd: Glasnik Srpskog učenog društva.
- Brajković, Gracija (1975). „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“. *Boka*, br. 97: 8.
- Brajković, Gracija (1982). „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“. *Forum*, knjiga XLIII: 116–132.
- Butorac, Pavao (1999). *Kulturna povijest grada Perasta*. Perast: Gospa od Škrpjela.
- Butorac, Pavao (2011). *Kulturna povijest grada Perasta*. Zagreb: Durieux.
- Fancev, Franjo (1938). „Varijante triju pjesama iz kanconijera Nikše Ranjine“. *Grada za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga XIII: 281–286.
- Fisković, Cvito (1973). „Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću“. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 21: 9–33.
- Jakić, Tomislav (1962). „O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića“. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*: 145–170.
- Krnjević, Hatidža (1986). *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*. Beograd: BIGZ & Priština: Jedinstvo.
- Mažibradić, Anita (2011). „Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi“. *Boka*, 31: 171–198.
- Milošević, Miloš & Gracija Brajković (1976). *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*. Titograd: NIP Pobjeda.
- Milošević, Miloš & Gracija Brajković (1978). *Proza baroka XVII i XVIII vijek*. Titograd: NIO Pobjeda.
- Milošević, Miloš (1983). *Muzičke teme i portreti*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
- Mošin, Vladimir (1954). „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“. *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59: 16–40.
- Nenadić, Ivan Antun (1996). *Drame*. Prir. Radoslav Rotković. Cetinje: Obod.
- Pantić, Miroslav, prir. (1964). *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*. Beograd: Prosveta.

- Pantić, Miroslav (1961). „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“. *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2: 203–231.
- Pantić, Miroslav (1963). „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2: 17–44.
- Pantić, Miroslav (1971). „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“. U: *O knezu Lazaru*, 383–406. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu & Kruševac: Narodni muzej u Kruševcu.
- Pantić, Miroslav (1978). *Iz književne prošlosti*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Pantić, Miroslav (1989). „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“. *Raskovnik*, XV, 55–56: 79–84.
- Pantić, Miroslav (1990). *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2016). „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“. *Matica*, broj. 68: 271–282.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2017). „Izveštaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“. *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19: 283–318.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2017). *Pjesmarica Nikole Burovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada: Podgorica.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2018). „Dvije epske pjesme iz zbirki Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*: 409–445.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2018). *Pjesmarica Nikole Mazarovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2018). „Izveštaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“. *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21: str. 361–373.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2018). „Izveštaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“. *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22: 309–322.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2018). „Pjesmarica Nikole Mazarovića“. *Matica*, broj. 73: 229–250.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2019). *Pjesmarica Andrije Balovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2019). *Pjesmarica Julija Balovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2020). *Pjesmarica Ivana Kolovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.

- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić, prir. (2020). *Pjesmarice Krsta Balovića*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Radoman, Aleksandar & Adnan Čirgić (2021). „Izvjestaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“. *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27: 447–460.
- Rešetar, Milan (1918). „Predgovor“. U: *Djela Injacija Đorđi (Ignjata Đorđića)*, knjiga prva. Prir. M. Rešetar, V–LXXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rotković, Radoslav (1976). *Crnogorsko književno nasljeđe*. Titograd: Pobjeda.
- Rotković, Radoslav (2000). *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*. Podgorica: Crnogorsko narodno pozorište.
- Rotković, Radoslav (2012). *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knj. II. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Stokan, Nikola, prir. (1863). *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik. Priredio Zagreb: Vjekoslav Pretner.
- Vulović, Srećko (1873). „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“. *Program C. K. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru*, za šk. god. 1872–73: 6–30.
- Zogović, Radovan (1983). *Usputno o nezaobilaznom*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Aleksandar RADOMAN

LITERARY CANON AND MONTENEGRIN ORAL LITERATURE IN THE PRE-VUK PERIOD

This paper presents the results of several years of archival work, the aim of which was to shed light on the oldest layer of preserved Montenegrin oral heritage. The author described 18 manuscripts created in Boka Kotorska in the period between 1696 and 1833, which have not been sufficiently scientifically explored. The corpus contains a large number of epic and lyrical oral literary genres, which offers a wide space for the analysis of both the very genesis and structure of the genre, as well as the thematic-motive characteristics of individual poems.

Key words: *Montenegrin literature, oral literature, Boka Kotorska, Perast, canon*